

„A Nyugat” a Kádár-kor sajtójában

A nyugalom és derű országa (1957)

A hruscsovi váltás (a XX kongresszussal kezdődő desztalinizáció) egyik eredményeként 1956 tavaszától érzékelhető egyfajta óvatos nyitás a Nyugat felé, ami természetesen a sajtóban is érezteti hatását. Ennek fontos elemeként az „imperialista agresszorral” szembeni cikkezés mellett megjelennek, és mind gyakoribbá válnak a békésebb hangvételű, jobbkedélyt sugárzó, sőt az explicit politikai tartalomtól (vagyis a propagandától) mentes, inkább a kultúrával és a „hétköznappal” foglalkozó írások. Ugyanakkor az '56 tavasza és ősze között íródott publicisztikákból jól kitetszik – mi több ez olykor explicite is megfogalmazódik -, hogy mennyire távolra is került Magyarország a Nyugattól. Ezen írások hol nyílt, hol burkolt üzenete, hogy „a Nyugatot” újra föl kell fedezni, a régi kapcsolatokat – persze immáron más „elvi alapon” – de föl kell eleveníteni.

A forradalom leverése ezt a nyitást csak egy rövid időre akasztja meg. A sajtóanyag azt mutatja, mintha e „megakadás” is inkább csak a nagypolitika szintjén, a jegyzékváltások, diplomáciai gesztusok, ill. a hivatalos ideológia kötelező kinyilvánításának formájában érvényesülne. A nyugati üzletembereket, a gazdasági szakembereket nem érdekli sem a forradalom vérbefojtása, sem az emberi jogok helyzete, mint ahogyan azokat a művészeket vagy sportolókat sem, akik karrierjük szempontjából fontosnak tartották, hogy a vasfüggönyön túl is megmutatkozzanak. A nyugati „haladó értelmiségiek” pedig már csak azért is megtisztelték az országot (aránylag gyakori) jelenlétükkel, hogy ezzel is legitimálják a „kapitalizmussal szembeni alternatívát”. A hatalom pedig, s nyomában - vagy pontosabban: annak eszközeként - a sajtó is mindent elkövetett azért, hogy az ilyen látogatásokat a rendszer reklámjaként használja föl. A Népakarat 1957 február 16-i száma „Erica Batchelor Budapestre jön” címmel ad hírt arról, hogy „a hétfői budapesti nemzetközi műkorcsolyázó bemutatón a magyarokon kívül négy ország legjobb versenyzői mutatják be a tudásukat. (...) Az osztrák, csehszlovák és nyugatnémet versenyzőkön kívül igent mondtak az angolok is. Ezek szerint tehát eljön a magyar fővárosba *Erica Batchelor* is, aki két évvel ezelőtt, a budapesti Európa-bajnokságon a közönség kedvence volt.” A lap tetején két másik kisebb hír: „Külföldi vendégek Budapesten”. E külföldiek: egy csehszlovák íróküldöttség és egy francia újságíró. Az év talán legnagyobb szenzációja Yves Montand márciusi látogatása. „Yves Montand lázba hozza Budapestet” - hirdeti nagy betűkkel a Magyar Ifjúság 1957 március 9-i száma a címlapon: „Március 9-én délután 14.50 órakor a menetrendszerű belgrádi utasszállító géppel Budapestre érkezik Yves Montand a világhírű francia énekes. Tárgyilagosan megállapítjuk, hogy Budapesten már lemérhető az Yves Montand-láz és ez a hőmérő bizony 41 fokot mutat. Elsősorban a jegyigényléseknél látszik ez. Tízezrek ostromolták a Filharmóniát telefonon, táviratilag, levelekben jegyekért, míg a vezetőség helyes döntést hozott: Valamennyi jegyet kiadták az üzemi szervezőknek és mondanunk sem kell, hogy a 12. 000 jegy néhány óra alatt az utolsó szálig elfogyott.” A Népszabadság már február 16-án e szavakkal adja hírül a nagy eseményt: „Márciusban végre Pestre jön »a legnépszerűbb pesti énekes«”.

Egy-egy Nyugatról jött híresség jelenléte, netán valamely sporteseményen vagy kulturális rendezvényen való részvétele elsősorban azt példázta – s ez közvetlenül a forradalom után elsődleges szempont -, hogy Magyarországon immáron minden a legnagyobb rendben van, „az élet nyugodt mederben folyik tovább”. A külföldiek látogatásáról, és vele az „országról alkotott véleményükről” szóló beszámolók, riportok, interjúk igyekeznek azt a

benyomást kelteni, hogy Magyarország egy nyugodt és stabil ország, teli elégedett, jó kedélyű, akár joviálisnak is nevezhető emberrel. Minek révén persze (implicite) az is kifejezésre jut, hogy a hatalom itt a magánszférának, és az apolitikus magatartásnak is teret enged - vagyis nem zaklatják az embereket, nem szólnak bele a magánéletbe, nem mozgósítják erőszakosan a társadalmat, mint korábban.

Vagyis a sajtóban látványosan kifejezésre jut az ismert toposz, miszerint a hatalom tanult az „ötvenhatos eseményekből” és saját szélsőségeit félretéve hamar levonta a tanulságokat. Rájött, hogy nem szabad behatolni a privátszférába, csak ha nagyon muszáj, és viszonylagos jólétet kell teremteni. A kádárista politika egyik meghatározó törekvése a társadalom minél teljesebb körű depolitizálása, semlegesítése volt: sem nemzeti, sem vallási, sem szociális, sem civil alapon nem jöhet létre semmiféle közösség és közösségi tudat, mert az újabb ellenállás góciát képezné. A magyar társadalom pedig ugyancsak levonta a forradalom tanulságait, miszerint nincs módja és lehetősége az ország sorsába beleszólni, azaz „nem szabad ugrálni”. Viszont belemerülhet az anyagi gyarapodásba és a magánélet örömeinek hajszolásába. Az eredmény: a nem szolidáris és nem demokratikus akarat- és érdekérvényesítési módok alternatíva nélküli, automatikus elfogadása. Ez rejtőzött az idill, a „jovialitás” mögött, amit a nyugati haladó értelmiségi nem győzött csodálni.¹

Bár mindez a konszolidáció után, a hatvanas évek közepétől jelenik meg a maga tiszta formájában, a nyugodt, derűs ország image-ját már a kezdet kezdetén megpróbálják kialakítani, vagyis a „legvidámabb barakk”, a boldog békeidők szocialista Magyarországa már a Kádár-kor lelegején, jóval a konszolidáció előtt ki lett találva. Erről tanúskodik pl. az Ország-Világ 1957 dec. 3-i számának egyik képes interjúja, melynek már a címe is beszédes: „Beszélgetés Budapesten borról, nőről - francia színésszel”. Ki ez a színész? „Julien Carette a 'Fekete szem éjszakája' illuzionistája, a 'Vörös kocsmá' kocsmárosa, és még vagy kétszáz francia film örök epizodistája – közöttünk járt, velünk élt, három hosszú héten keresztül Budapesten. Első szavai: - Írja meg, fiatal barátom, mindent és mindenkit nagyon szeretek Budapesten. Aranyosak az emberek, aranyosak a lányok, aranyat ér a bor – aranyat ér az egész ország. Még soha sehol nem éreztem olyan jól magam, mint Magyarországon.”

Nem elhanyagolható szempont a fenti interjúalany nemzetisége. A Franciaországból érkezők talán a legkedvesebb nyugati vendégek, sőt, olykor kifejezetten az a benyomásunk támadhat, hogy Franciaország az imperialista tábor „legvidámabb barakkja”. A negatív tartalmú vagy hangvétellő francia-témájú cikkek száma igen kevés, az ilyen írások majdhogynem kivételesnek mondhatók. E pozitív kép már '45-ben kezd körvonalazódni, s a franciák jobb megítélése még a Rákosi-korszak sajtójában is megfigyelhető. Ennek oka, hogy a nyugati államok közül Franciaországban a legerősebb a baloldal, főként a kommunisták. Ráadásul Franciaország gyakorta járt külön úton, és előszeretettel képviselt egyfajta „alternatívát”: Franciaország az Egyesült Államok imperialista politikájával szembeni (főként gazdasági és kulturális) „európai ellenállás” képviselője és egyben szimbóluma már akkor is - miként annak tűnik mind a mai napig.

Nem csupán az idelátogató elragadtatott nyugatiak legitimálják a kádári hatalmat, hanem a nagypolitika is. A hazai lapok 1957 decemberében adják hírül az „örvendetes eseményt”, miszerint az ENSZ levette napirendjéről a „magyar kérdést”.² Több újság mellett a Szabad Föld 1957 december 25-i száma is idézi Sík Endre külügyminiszter nyilatkozatát: „Az amerikai delegáción és annak leggerinctelenebb kiszolgálóin kívül ezt a provokációs

¹ Ld. erről többek között Felkai Gábor: Két társadalomelméleti illúzió széttörése a jelenkori magyar közgondolkodáson. (www.c3.hu/~szf/Szofi97/Sz97-03/Sz97-03-Fr.htm); Valuch Tibor: A „gulyáskommunizmus” mítosza és valósága (A kádári konszolidáció hétköznapjai). In: Romsics Ignác (szerk.): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemből, Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 361–390 o.

² A nemzetközi környezetet, ill. összefüggéseket illetően ld. Gazdag Ferenc: A kommunista típusú konszolidáció szovjet modellje és a magyar 1956; nemzetközi aspektusok. In: Huszár Tibor-Szabó János (szerk.): Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése. 1956-1962. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1999, 7-42 o.

amerikai manővert ma már senki sem támogatja, az úgynevezett „magyar kérdés” az ENSZ-ben ma már senkit sem érdekel.”

Persze a hivatalos ideológia mindvégig meghatározta a pártállami sajtó Nyugat-képét, minek következtében az „imperialista ellenség” és a „rothadó Nyugat” víziója is mindvégig meg-megjelenik a hazai újságok hasábjain. Igaz, az ilyen tárgyú cikkek az ötvenes évek sajtójához képest szelídebb, mérsékeltebb hangnemben íródnak, másrészt az évtizedek során egyre csökkenő mennyiségben jelennek meg. A hatvanas évek derekától kezdve pedig ez a téma is egyre inkább a „tárgyszerűség” ill. a „szakszerűség” mezében jelentkezik, mintsem a régi típusú osztályharcos propaganda formájában. Egyre másra jelennek meg a különféle „tényfeltáró” cikksorozatok egyes nyugati (vagy „a Nyugat”-hoz sorolt) ország gazdasági és szociális gondjairól, rossz közbiztonságáról, avagy az ott uralkodó korrupcióról, esetleg a dekadencia bizonyos jeleiről. A személyesebb hangú élménybeszámolók, „úti jegyzetek” is nélkülözik a harsány Nyugat-ellenességet, rájuk inkább a szkepszis és az irónia, a lesajnálás, a társadalomkritikus tragikum lesz a jellemző. Ezeknek az írásoknak - legyen szó akár a legfejlettebb, jóléti államot létrehozó tőkés országokról -, az üzenete: „Nem minden arany, ami fénylik”.

Rossz Nyugat versus Jó Nyugat (1957-1963)

A nyugati országok lényegében két karakteresen elkülöníthető csoportra oszthatók: Az egyik a szűkebb értelemben vett „klasszikus Nyugat”, vagyis a fejlett tőkés államok csoportja, a másik a szegényebb, elmaradottabb európai kapitalista országoké. Az előbbieknél problémái a jóléti társadalomból eredően természetesen mások, mint az utóbbiaké. A fejlett Nyugat a „züllött Nyugat”, a dekadencia hazája, a szabados életvitel, a nagyvárosi bűnözés, a gengszterek, a pornóipar, a neonácik és a kábítószeresek, és persze a többpártrendszer kirakatdemokrácia voltát igazoló politikai botrányok világa.

A züllött Nyugat egyik fő jellemzője a huliganizmus, ami igen hálás téma. Az ellenkultúra, ill. a nyugati fiatalok köreiben dívó divatirányzatok szinte mindig elválaszthatatlanok a deviancia (főként a drog és az erőszak) problematikájától. Az extravagáns öltözködés, a rockzene és a különféle szubkultúrák témája a hatvanas évek elején jelenik meg - jobbra ugyanabban a hangnemben, mint az ötvenes évek sajtójában. Jellemző cikk pl. egy zürichi ifjúsági találkozóról szóló „tudósítás”, melynek címe: „Huligántalálkozó Svájcban”. A kép kommentárja: „Valahogy így lehetne elnevezni azt a furcsa eseményt, amelynek a tisztes filiszterváros, Zürich volt a színhelye nemrégiben. A legexcentrikusabb jampecek – ahogyan ott nevezik őket, „Halbstarke”-k – ugyanis valóban országos meetingre hívták össze... hogy is becézzük őket ... ízléstársaikat”. (Ország-Világ, 1962 dec. 5.) A cikket illusztráló képek egyikén három fiatal látható: egy háttal a fotósnek földön ülő fiú, egy fiatal lány fura, félreérthető testhelyzetben: a fölhúzott lábára támasztott karját nézegeti (mintha kábítószerrel adna be magának). Valamint nyeglén, háttal egy oszlopnak támaszkodó fiú tornacipőben, bőrszerelésben egy hatalmas patkóval az övében. A kép kísérszövege: „Amikor az emberből lesz majom. Csíkos trikó, pettyes ing, felhajtott gallérú bőrmellény, helyenként láncok, szöggel kivert öv, hetyke kiskendő a jobbtérden, óriáspatkó a has táján...” Az e témákkal foglalkozó publicisztika a kádári Magyarország kispolgári kultúrájára, a társadalom konformista gondolkodásmódjára, főként a bármifajta deviancia – vagy annak látszó jelenség - iránti mély ellenszenvre és persze a biztonságérzetre épített. Vagyis az ehhez hasonló írások vélhetően a magyar társadalom azon részéhez is szóltak – nem kis sikerrel – akik amúgy nem szimpatizáltak a szocializmussal. A Horthy-rendszerben szocializálódott konzervatív fölfogású idősebb generáció ugyanúgy fölháborodott a hosszú hajon, a rockzenén vagy a szexuális szabadosságon, mint a hatalomhoz teljes mértékben lojális kádárta

kispolgár, minélfogva a „huligánveszély” árnyékában így vagy úgy, de mindenki magáénak érezhette a rendszert.

A másik csoportnak, a „Nyugat szegényeinek” problémái csak részben azonosak a dekadens Nyugatéval. Elsőként is hiányoznak a jóléti társadalom gondjai. A Spanyolországgal, Portugáliával, Szicíliával, vagy éppen Görögországgal foglalkozó „tényfeltáró” írásokban nem hippikről, hanem munkásokról és parasztokról olvashatunk, s a prostitúció kérdése sem a dekadencia kapcsán kerül elő, hanem a nyomor és a kilátástalanság kapcsán. Itt is nagy a bűnözés, itt is nagy a korrupció, stb. ám e problémák mégis más jellegűek, mint Hollandiában vagy az NSZK-ban. A domináns téma itt a rossz szociális helyzet, a hangsúly a szegénységre, a társadalom alsó rétegeinek kiszolgáltatottságára helyeződik. Ráadásul ezek az országok csak a hetvenes években szabadultak meg a diktatúrától, így velük kapcsolatban a nyílt elnyomás, a terror, a fasizmus réme is megjelenik. A róluk kialakított kép sokban hasonlít a latin-amerikai országokéra (ill. általában a harmadik világra), amire végső soron - függetlenül a pártállami propagandától - a valóság is alapot adott. Az ezekről az országokról szóló híradások – főként az ottani szegények életét bemutató hosszú cikksorozatok – szolgáltatták az elrettentő példát arra, hogy a kapitalizmus nem csak azt jelenti, amit New York, London vagy Párizs belvárosa mutat, hanem azt is, amit egy szicíliai vagy egy portugál falu, avagy a dublini külváros nyomornegyedei. Ez a kapitalizmus másik, voltaképpen *igazi* arca, ami meglehetősen ütős propagandaanyaggal szolgál, főleg ha ezeket a kétségtelenül visszás jelenségeket a javuló hazai viszonyokkal – vagy legalábbis azok bizonyos szegmenseivel – lehet ellentétbe állítani.

Lássunk pár jellegzetes példát: A Népszabadság 1963 nyarán egy igen hosszú – mintegy 11 részből álló – itáliai tárgyú cikksorozatot közölt „Forró nyár az olasz falvakban” címmel. Ennek főbb témái: az olasz parasztok nyomora, az olasz kommunista mozgalom küszködése és sikerei, kommunista polgármesterek és aktivisták munkái, politikai harcok, maffia, bűnözés. Bő egy évtizeddel később, 1974 nyarán hasonló hangvétellel indít több részes cikksorozatot az Ország-Világ „Lisszaboni napló” címmel, melynek témái ugyancsak hasonlóak: a feudális hagyományokkal terhelt portugál kapitalizmus, a szembeszökő társadalmi egyenlőtlenségek, a Salazar-diktatúra szörnyűségei és annak következményei, és természetesen az ottani kommunista mozgalomnak a munkásosztály és parasztság érdekében tett erőfeszítései. Akárcsak a többi hasonló tárgyú beszámoló, ez is a „bezzeg nálunk” propagandájára helyezi a hangsúlyt. A cikkek szerzője Makai György (a harmadik világ egyik szakértője!) a sorozat ötödik részében (1974 júl. 31-i szám) föl idéz egy vitaestet, amit a portugál kommunista párt helyi szervezete rendezett, s amelyen a megjelentek a kelet-európai szocialista országok fejlődéséről, társadalmáról, gazdasági és politikai helyzetéről, stb. érdeklődhettek. A „zsúfolásig megtelt klubban” a magyar újságíró a Rudé Právo tudósítójával közösen válaszolt a kérdésekre. „Mindketten alaposan megizzadunk, mert a munkások nagyon is konkrét, és összehasonlítási alkalmat adó kérdéseket tesznek fel az üzemi szakszervezetek munkájáról, az üzemek irányításáról, a vállalati haszon megosztásáról, a bérskáláról. (...) Akad kényes kérdés is: - Milyen a magyar felsőoktatásban a munkásszármazásuk aránya? Óvatosan fejtegetem a speciális körülményeket – társadalmi mobilitás, a kiemelt munkások gyermekeinek helyzete, s végül arra lyukadok ki, hogy még mindig nem érte el a kívánatos szintet, nem sokkal haladja meg az 50 százalékot. Harsány nevetés: - Nálunk, Portugáliában az egyetemeken 129:1 az arány a nem munkás származásuk javára! És jön az egybevetés: Magyarország és Portugália területe egyforma, lakossága körülbelül azonos, a forintot könnyű az escudóhoz viszonyítani. A magyar 500 forintos lakbér Portugáliában legalább 2000 forint, Portugáliában 1000 lakosra alig 100 tévékészülék jut, nálunk több mint 200, náluk egy lakosra 1,6 könyv, nálunk 6, náluk 1181 lakosra 1 orvos, nálunk 500-nál kevesebbre.”

Olykor a fejlettebb nyugati országok sem kerültek el az ilyesfajta leleplezéseket, főként a Kádár-rendszer első évtizedének sajtójában. Jó példája ennek a Szabad Föld 1962 decemberétől közölt „A mesebeli és az igaz Dánia” című riportsorozata. Kovács Imre írásaiból ugyanis hamar kiderül, hogy még a fejlett, jóléti tőkés államban sem minden fenékgig tejfel. Sőt, még a látszólag pozitív dolgok is ambivalensek. Így amikor az újságíró már éppen csodálkozna, hogy mennyire jól felszereltek a dán szövetkezetek, „a majdnem csodálkozó elismerés ezúttal is töprengésbe fullad. A szövetkezeti feldolgozó üzemek felé ugyanis egyre inkább kinyújtják polipkarjaikat a nagy konszernek. A tej- és húsfeldolgozó üzemek jelentős része – *a tejfeldolgozóknak már ma 30 százaléka* – a FINDUS nevű svéd, az UNILEVER nevű angol, s több nyugat-német konszern kezében van. Gyors ütemben terjed a mezőgazdasági termelésnek az a módszere, hogy a konszern termelési szerződést köt a paraszttal, egy bizonyos termék termelésére. Egy bizonyos vonatkozásban, s főleg eleinte előnyös, mert a termelők különféle juttatásokat kapnak a minél nagyobb hozamok elérése érdekében. *Ugyanakkor azonban a birtokosok fokról-fokra kénytelenek feladni önállóságukat.* Ez lenne a dán mezőgazdaság jövője? Valószínű, hogy igen. Az egészben az a legszomorúbb, hogy a méreteknél ez a hallatlan növekedése könyörtelenül felőrli a kisbirtokok ezreit, s tízezreit. Az az ország, amelyet a kisparasztok tettek nagygyá, melynek szinte alapköve volt egykor a kisparcellák sérthetlensége, ma *a kapitalista nagyüzemesítés útján halad.* Növekszik a bérből és fizetésből élők száma, azoké az embereké, akiket legjobban súlyt a lassú infláció.” (Szabad Föld, 1963 január 13.) Bizony furcsán hangzik ez a kritika a kisparcellák megszüntetéséről a kádári konszolidáció éveiben, mely időszak éppen az erőszakos téveszesítés időszaka. Ma már lehetetlen eldönteni, hogy az újságíró egyszerűen csak nem gondolt erre, hogy ti. a kapitalizmus kontra szocializmus dacára az analógia sok újságolvasó számára nyilvánvaló lesz, vagy talán nagyon is tudatában volt ennek, és így a látszólag a „rothadó kapitalizmust” leleplező írás egyfajta burkolt ellenállás kifejeződése. Külön figyelemreméltó, hogy a dán kisbirtokok tönkretételéről, s ezzel összefüggésben a dán föld idegen kézre juttatásáról szóló fejtegetés mennyire hasonló a kilencvenes évek végi, ill. ezredfordulós jobboldali sajtóban olvasható, a magyar kisbirtokokkal, ill. magyar termőfölddel kapcsolatos írásaikhoz. (Ironikus módon ekkor már éppen a dán farmer az egyik veszélyforrás, aki – lévén gazdagabb és fölszereltebb – olcsón juthat hozzá a magyar termőföldhöz az ország Európai Unió csatlakozását követően.)

Tipikusnak nevezhető Földes István cikke is, a „Versenyben illúziók nélkül” (Népszabadság 1962 dec. 24): „Nyugati országokban járva én is megcsodáltam a párizsi Lafayette áruház, vagy a római Rinascente árubőségét, jártam a frankfurti Zeil üzletsorán, nézelődéstől elfáradva telepedtem le a Máriahilfer Strasse kis bisztrójában, órákig cammogtam egy vasárnap este a Zürichbe vezető országút kocsisorában, és gyönyörködtem a piros stoplámpák kilométereken át fénylő villogásában. Láttam az ipari kiállítások sok technikai újdonságát. De nem csak ezzel találkoztam. Dél-Olaszországban faekével, öszvérrel szántó paraszt küszködésének voltam tanúja. Pompeji romjai között arra gondoltam, hogy nálunk senki sem vállalná – mert senkit sem vinne rá a szükség – annak a két olasz fiatalembernek lealacsonyító mesterségét, akik gazdag turistákat hordoznak, mint a riksakulik, néhány líráért hordszékükön a klasszikus romok között. Párizsban a Sajna rakpart „lakói” láttán Anatole France híres megjegyzése jutott eszembe: szegénynek, gazdagnak egyaránt tilos háltni a hidak alatt. Mert *ez is* a kapitalizmushoz tartozik, mint az a valóban embertelen hajsza, és a talán még elviselhetlenebb, mert megalázó, viszony a „munkaadó” és a „munkavállaló” között.” A cikk nyilvánvalóan a Nyugatra, ill. „a Nyugat” iránt vágyódóknak íródott egyfajta „intelem” gyanánt. A hatvanas évek elején vagyunk, a kádári konszolidáció idején, mindössze néhány évvel a forradalom leverése után. Azt követően, hogy legalább 200 ezren hagyták el az országot és szöktek át a zöldhatáron. Az itt maradók közül pedig sokan – főleg a fiatalabb generáció tagjai közül – szintén az ország elhagyásának gondolatával

játszadoztak, vagy legalábbis úgy gondoltak Nyugatra, mint a megvalósult álmok földjére. (Ez, mint valós társadalmi probléma több ez időben született publicisztikában explicite is megfogalmazódik.) A disszidálás témájával foglalkozó írások nem győzik hangsúlyozni, hogy a „Nyugatra szakadt hazánkfiai” közül sokan keservesen csalódtak: „Gennevilliers-ben Párizs mellett egy fél éve ott élő magyar fiatalasszonnyal beszélgettem. Férje francia, itt dolgozott nálunk gyárszerelésen, innen az ismeretség, majd a házasság. Az asszonyt – mint meséli – kispolgári családja arra nevelte, ne törődjön a politikával. Most kéri felvételét a Francia Kommunista Pártba. – Itt tanultam meg, mi a szocializmus – mondotta nekem. – Most értettem meg – összehasonlítva az otthoni és az itteni viszonyokat -, hogy kell és érdemes küzdeni érte. – És ugyanezt mondotta el nekem Rómában az a szicíliai villanyszerelő - egykori partizán -, aki az előző évben egy hónapot nálunk töltött szabadságon. „Ti talán nem is tudjátok, mennyivel jobb dolga van nálatok a munkásnak, mint nálunk.”” A kapitalizmus sikereiről, ill. annak látszólagos, ambivalens voltáról szóló hosszadalmas írás eljut a végkonklúzióig: „Vita-colát iszunk, a fiatalok twistet táncolnak, a közgazdászok reálisan számba veszik a kapitalista országok sikereit, gazdasági előrehaladásuk kilátásait, - és íme, nem dől össze a szocializmus. Ellenkezőleg. Megszabadulva az ostoba korlátoktól, a lefegyverző illúzióktól, gondolkodásunk béklyóitól, még magasabbra száll a képzelet, és a teremtő gondolat nyomán egyre jobban közelítjük az előttünk haladókat. (...) Nem becsüljük le a kapitalizmus erejét, de nem is esünk pánikba. *Biztosak vagyunk abban, hogy bármilyen erős is ma még a kapitalizmus, a két rendszer békés versenyében a szocializmus növekvő erői, a már nem is távoli jövőben kivívják a diadalt.*” A téma kapcsán érdemes idézni egy évvel korábbi írást is, amely jellemző módon szintén az akkor még viszonylag szegény, súlyos szociális problémákkal küszködő Olaszországgal példálózik. Az Ifjúsági Magazin 1957 július 13-i cikke (Várnai Ferenc: „Olasz fiatalok között”) egy nagyszabású, nemzetközi ifjúsági találkozó kapcsán tesz összehasonlítást az „itteni” és az „ottani” viszonyok között. Mintha valamely fejlődő ország fiataljairól esne szó: „*Vajon hogy él az olasz ifjúság? Bizony sok tekintetben rosszabbul, mint a magyar ifjúság. Olaszországban 2 millió munkanélküli van, akiknek nagy része fiatal, s a nyomor miatt, sajnos, menthetetlenül elzüllik. (...) A mi fiataljaink között elterjedt, hogy nyugaton minden munkás autót vagy motorkerékpárt vehet. (...) Tény, hogy Rómában igen sok kis Fiat-kocsi és „robogó” fut. Az is igaz, hogy az üzletekben ezeket még részletre is azonnal meg lehet vásárolni. Egy Fiat-kocsi ára körülbelül 700.000 líra (14.000 forint), egy robogó mintegy 10.000 líra (2500 forint), mégis a munkások zöme nem tudja megvenni, mert a fizetéséből még részlet esetén sem telik.*”

Ez utóbbi cikk egyébként mindvégig a „jó nyugati” jeleníti meg: a nyugati kommunistát. Megtudhatjuk, hogy az olaszok (pontosabban az olasz munkások) a „forradalmi hagyományok ápolására is igen nagy figyelmet fordítanak. Szinte nincs olyan város vagy község, ahol a főtéren, a városháza falán ne emeltek volna emlékművet a németek és a fasiszták elleni harcban elesett olasz partizánoknak, akik túlnyomórészt kommunisták voltak. *Valamennyi elesett partizánnak ott őrzik a fényképét és emlékművükön mindig friss virágok mutatják, hogy a nép nem felejt el őket.*” Ezek után természetes, hogy „az olasz ifjúság legjobbjai” – mint azt Várnai írása végén hangsúlyozza – „*önfeláldozó harcot folytatnak a párt vezetésével az olasz ifjúság boldogabb holnapjáért, a békéért, a demokráciáért, és a szocializmusért*”. Számos hasonló témájú cikk sugallja, hogy a nyugati emberek többsége ugyanazzal az antifasiszta tradícióval rendelkezik, mint mi, s ezzel szoros összefüggésben ugyanazt akarja, mint mi – a szocializmust. De a standard hivatalos propagandán túlmenően Várnai cikke egyfajta oldalvágás is az alig néhány hónapja levert forradalom felé.

A „jó nyugati” a pártállam megszűntéig kedvelt alak marad. Kicsoda, és hogyan néz ki a jó nyugati? Elsősorban is „haladó szellemű” és általában értelmiségi: baloldali - többnyire kommunista - író, tudós, művész. És/vagy: különféle baloldali békemozgalmak aktivistája, és/vagy valamelyik nyugati kommunista párt ill. szervezetek tagja vagy szimpatizánsa. Persze

lehet olykor munkás is, aki legtöbbször valamelyik európai kommunista párt tisztségviselője, esetleg volt partizán, vagy a spanyol polgárháború veteránja. A jó nyugatit hazájában többnyire mellőzik, vagy egyenesen üldözik, ám ő bátor küzdelmet folytat nem csupán a hazája (munkásosztályának) felemelkedéséért, hanem – és ez a lényeg – a „Szovjetunióról, illetve a kelet-európai országokról szóló rágalmak” ellen is. De lehet híresség is, akit ugyan nem üldöznek (attól függ persze, hogy mely országról van szó és mikor), de ő mégis bátorságról tesz tanúbizonyságot, lévén folyamatosan kritizálja azt a rendszert, amiben él, illetve általában a „békéért küzd”. Nos, amikor egy ilyen jó nyugatiról azt írja a kelet-európai sajtó, hogy a „békéért harcol”, akkor ez alatt nagyrészt (bár nem teljesen) ez értendő: az illető a Szovjetunió valós vagy potenciális szövetségese, ill. hazájában a szovjet ideológia képviselője. A Népszabadság 1962 június 30-i száma a moszkvai béke-világkongresszus kapcsán két cikket közöl. Az egyiknek már a címe is sokatmondó: „Angliából száztagú küldöttség utazik a moszkvai kongresszusra”. A másik egy interjú James Andicott-tal, a kanadai Lenin-békedíjas lelkésszel, aki a Béke-világtanács elnökségének tagjaként utazik Moszkvába, ám előtte részt vesz a magyar országos békekonferencián. Andicott kiemeli, hogy az Egyesült Államokból 200 tagú küldöttség tart Moszkvába, ami azt mutatja, hogy „a mesterségesen szított atomőrülettel szemben mily gyorsan erősödik a józan ész ereje”, bár a „hivatalos Amerika szeretné agyonhallgatni az egészet”. Valamint, hogy „miközben Moszkvában a világ jövőéért felelősséget érző százmilliók képviselőinek találkozájára készülünk és keressük a békés jövő távlatait, vannak körök, amelyek egyre erőteljesebb propagandát fejtenek ki a termonukleáris háború, a fegyverkezési hajsza mellett.”

Persze belekerülhet valaki a „jó nyugati” kategóriájába oly módon is, ha maga ugyan nem kommunista, de tevékenysége vagy nyilatkozatai hasznosak az itteni politika számára. Sőt talán még dicséretesebb, ha az illető nem marxistaként nyilatkozik elismerően az itteni helyzetről, hiszen ha egy nem marxista is ugyanazt mondja, kétszeres igazolást jelent. Az ilyesféle nyilatkozatok a kádári konszolidáció idején különleges jelentőséggel bírtak. Az ÉS 1963 aug. 3-i számában „Költői Biennálékat a Balaton partján” címmel jelent meg Tímár György írása, melyben a magyar PEN Club két belga vendégét kérdezi itteni tapasztalataikról. „Leginkább feltűnt Budapesten, s mindenütt, amerre csak megfordultunk: Magyarországon mindenki vidám, derűlátó, jólöltözött. Az emberek szemlátomást jól élnek; az élelmezés nyugati mértékkel mérve fantasztikusan olcsó...” – nyilatkozta Robert Goffin belga költő és akadémikus. „Teljesen egyetértek mindazzal, amit Goffin barátom mond – kapcsolódik Joseph Pholien is a beszélgetésbe. – Nem vagyok marxista (nyolcvanadik esztendejét taposó meggyőződéses katolikus vagyok), de elragadtam, amit Magyarországon láttam.” Pholien, aki nem csupán író, a Belga PEN Club tagja, hanem volt miniszterelnök is, ezt követően az itt látott régi magyar keresztény emlékekről (Szent István szobra, Esztergom, pesti Bazilika) beszél, amelyek megtekintése csodálattal töltötte el. (Ami szintén jól mutatja, a hatalom konszolidált voltát, hogy ti. az ateista és antiklerikális kommunisták mennyire toleránsak.) Majd rátér a lényegre: „Ám ennél is nagyobb élmény volt számomra az emberek felszabadult, jó hangulata, az egész országot jellemző derű.” Goffin egy meglehetősen bizarr megjegyzésével zárul a cikk: „Hadd ismétljem meg önnek és az Élet és Irodalom olvasótáborának, amit a Magyar PEN Club rendezte fogadáson mondtam. Harminc évvel ezelőtt Pesten jártomban léptem-nyomon ezzel az irredenta felirattal találkoztam: 'Hiszek Magyarország feltámadásában'. Jóllehet az irredenták nem egészen így gondolták, úgy érzem, Magyarország feltámadása bekövetkezett, itt van és további nagyszerű jövőt ígér.”

A hatvanas évek végére némileg megkérdőjeleződik a nyugati baloldali = jó nyugati elve. A balos nyugati ugyanis könnyen az imperialisták öntudatlan szövetségesevé, mi több, azok haladásellenes tevékenységének eszközévé válhat. Az alábbi idézet az Ország-Világ 1968 július 31-i számából való. A cikk a kommunista pártok budapesti tanácskozásával foglalkozik, melynek fő témája a világ kommunista pártjainak az SZKP-hoz való viszonya,

ill. hűsége: „Bár nincs centrum, s a pártok egyenjogúak és szuverének (sic!), a világ kommunistái, haladó, békeszerető emberei előtt mégis *különleges helyet foglal el a Szovjetunió Kommunista Pártja*. (...) A Nyugat megváltozott taktikája, *hogy ma már elsősorban nem nyílt szovjetellenes uszítással, hanem a szuverenitás és a függetlenség túlhajtott, torz értelmezésének propagálásával igyekszik megbontani az SZKP és a testvérpártok kapcsolatait*. Az így „csomagolt” szovjetellenesség az imperializmus legfőbb ideológiai árucikke.” A legrosszabb hivatalos stílusban írt, a szokásos politikai lözungokkal és közhelyekkel teli írásban van egy igen meglepő rész: „Az idők jele, hogy a *szovjetellenességet Nyugaton most többre értékeli radikális baloldali megjelenésben, mint jobboldaliban*. Nyomást gyakorolnak a pártokra, hogy úgynevezett apró szovjetellenes lépésekkel bizonyítsák „önállóságukat”.” Vagyis immáron a jó nyugatiak között is akadnak rossz nyugatiak, nem minden balos nyugati kívánatos a béketábor óhítú politikai klérusa számára. Ne felejtjük el, hogy a cikk a diáklázadások és a csehszlovákiai események idején íródott, mely események nyilván a nyugati kommunistákat is megosztották. A Nyugaton megjelenő demokratikus, szabadszellemű, forradalmi új baloldal legalább olyan – elsősorban ideológiai - veszélyt jelentett a moszkvai/moszkovita politikai klerikalizmus számára, mint a nyilvánvaló ellenség (azaz az imperialisták) sokakat csábító értékrendje, ill. vilásképe. Az orosz irányítású nemzetközi kommunista mozgalomban a „jobb a pogány, mint az eretnek” elve érvényesült, s ennek megfelelően, minden, a hivatalos moszkvai állásponttól eltérő eretnekséget elítéltek. Az ideológiai magyarázat a régi mintákat követte: a szakadárak voltaképpen az imperialistáknak az egység megbontására használt eszközei. Azaz újra fölbukkant a jól ismert „belső ellenség” – csupán immáron Nyugaton, a „haladó gondolkodásúak” között. A hithű (értsd: moszkovita) nyugati kommunisták persze keresztül látnak az „imperialista taktikán”: „A proletár nemzetköziség elve éppen abban rejlik – mondotta Gus Hall, az USA Kommunista Pártjának főtitkára a konzultatív találkozón -, hogy *nem szabad kérészetű előnyökért megbontani soraink egységét*.” A cikk utolsó sorai már egy szabályos hitvallást fogalmaznak meg: Az SZKP-hoz való viszony megmutatja, milyen egy párt viszonya a társadalmi haladáshoz, az imperialistaellenes küzdelemhez. Az SZKP mai szerepének elismeréséhez azonban nemcsak szavak, hanem mindenekelőtt tettek szükségesek. Az együttes harc útján tett egyetlen összehangolt lépés többet ér ezer szónál.”

A hidegháború végéig természetesen az Egyesült Államok jelentette a „rossz Nyugatot”, s e szemlélet a hatvanas évek elején még fokozottan érvényesült. Ugyanakkor az Amerika-ellenes cikkek zömében nagypolitikai témájúak, a hivatalos szovjet-amerikai viszony kifejezői. A Népszabadság 1962 szept. 27-i számában „Magyarellenés amerikai mesterkedés a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség bécsi közgyűlésén” címmel olvashatunk egy botrányról: „A nemzetközi Atomenergia Ügynökség szerda este véget ért bécsi közgyűlésén önmagát leplezte le az Egyesült Államok kétszínű politikája.” Ti. míg az amerikai küldöttek azt hangoztatták, hogy „a NAÜ műszaki jellegű nemzetközi szervezet, amelynek tevékenységéből ajánlatos kiküszöbölni a nemzetközi együttműködést hátráltató politikai ellentéteket”, addig azt javasolták, hogy a közgyűlés „ne hozzon határozatot a Magyar Népköztársaság küldöttségének megbízólevelét illetően”. A nagypolitikai konfliktusok publicisztikája mellett gyakoriak az „Amerika igazi arcát” bemutató „tényfeltáró” írások is, melyeket jellemző módon gyakorta amerikai lapokból vesznek át. Így például az Esti Hírlap 1962 február 16-i számában a következő címmel olvashatunk egy ismertetőt a New York World-Telegram and Sun riportsorozatáról, amely a néger mezőgazdasági munkások déli államokbeli sanyarú sorsát mutatja be: „Ahol kilenc év alatt nem javult a helyzet. Napszámosnak lenni – Amerikában”. Ugyanebből az időből való az Ország-Világ ironikus hangvételű cikke, a „Hol a rendőr mostanában?”, mely egy másik gyakori kedvelt témával: az amerikai rendőrök brutalitásával foglalkozik. Torda István írását négy fotó is illusztrálja, amelyek mindegyike a klasszikus ötvenes évek hangulatát árasztja.

Az egyiken két nagydarab rendőr fog le egy embert. Az aláírás: „Reménytelen minden ellenállás. Különösen, ha ketten vagyunk egy ellen...” A másik képen „Mr. Stinson, az oaklandi mintarendőr” portréját láthatjuk, akinek az arca különös brutalitást sugároz. A harmadikon két békésnek látszó, letérdeltetett civil mögött két rendőr áll, egyikük fegyvert szegez „áldozatára”. A kép kísérszövege: „Felkészültségünk – szükség esetén – jó szolgálatot tesz a tüntetők sakkban tartására is...” (Bár a képből nem derül ki, hogy a rajta látható két civil bűnöző vagy tüntető.) Torda az ötvenes évek sajtójából ismert „amerikai rendőrállam”, ill. „amerikai fasizmus” témájának megfelelően a következő szöveget adja az „oaklandi mintarendőr” szájába, egyfajta képzelt bemutatkozásként: „Megtanulunk könnyen, gyorsan fojtogatni; fegyveres embereket lefegyverezni (...) vakon engedelmessé válni, feljebbvalóink parancsára bármit végrehajtani (...) természetesen politikai képzésben is részesülünk. Alaposan tudunkra adják, kiknek az érdekeit védjük, s az érdekvédelem módozatairól sem feledkeznek meg (...), hogy példának okáért, a megfelelő pillanatban hogyan kell fellépni a sztrájkolókkal vagy a békéért tüntetők ellen”.

Az 1956 utáni tehát újra és újra fölbukkannak a régi témák, ill. a hozzájuk kapcsolódó klasszikus hidegháborús toposzok. Ez azonban csupán a Nyugat egyik arca, mert mint azt említettük, már közvetlenül a forradalom előtt megjelenik egy másfajta Nyugat is: amellyel korrekt, sőt kifejezetten szívélyes, jó viszonyt ápol Magyarország, sőt, amely felé nyitni kíván, s amely úgy tűnik, viszont érdeklődik az ország iránt. A nyitás elsősorban a kereskedelemre, ill. általában a gazdasági kapcsolatokra vonatkozik, de vele immáron ennek a „másik Nyugatnak” a kultúrája is bejöhethet az országba – lassan és óvatosan még a korábban olyannyira tiltott populáris kultúra produktumai is. (A zenei irányzatok vagy az öltözködési divatok.) A kádári Magyarországra tehát egyfajta tudathasadás a jellemző: egyfelől mindvégig eleven a (hideg)háborús ellenség, másfelől megjelenik a békés, majdhogynem baráti, jó szomszédi Nyugat, amellyel számos téren szövődnek a kapcsolatok. Tudathasadásról beszélhetünk, merthogy a két Nyugat *egy és ugyanaz*. Nem egyszerűen arról van szó ugyanis, mint korábban, hogy ti. az imperialista ellenség mellett létezik egy „másik Nyugat” is, a béketábor politikai szövetségese, a „haladó szellemű” értelmiségiek és a velük szövetséges elnyomott, kizsákmányolt, a kapitalizmus ellen sztrájkokkal és tüntetésekkel lázadó munkások Nyugata. Nem szimplán az az elv érvényesül, hogy „csak a nyugati kommunista a jó nyugati”. (Bár ennek a „másik Nyugatnak” a reprezentánsai a rendszerváltásig a kedvencek közé tartoznak, és nagy publicitást kapnak.) A hatvanas évek elejétől kezdve - vagyis a kádári konszolidációval – maga a tőkés, kizsákmányoló, imperialista Nyugat is *de facto* jó Nyugat lett. Jó, mert (a kötelező szólalomtól eltekintve) ténylegesen nem avatkozik az itteni ügyekbe, mert aránylag jutányosan kereskedik velünk, mert meg lehet tőle szerezni bizonyos technológiákat, s nem utolsósorban: mert kölcsönöket ad az életképtelen szocialista gazdaság hiányainak fedezéséhez, illetve az életszínvonal (s vele a rendszer) fönntartására. Mert minden téren elismeri és legitimálja a létező szocializmust, a diktatúrát. Tulajdonképpen ezt a szituációt illetve az akkori hivatalos beszéd „békés együttélés” névvel.

Javuló tendenciák, bővülő kapcsolatok és a szocialista dolce vita (1962-1974)

Van tehát egy hivatalos rossz Nyugat és egy hivatalos jó Nyugat, de van egy félhivatalos jó Nyugat is, amely azonos a hivatalos rossz Nyugattal. E „kétszeres kettősség” a hatvanas évek elejétől, a konszolidáció időszakától mindvégig sajátos jellemzője a Nyugattal kapcsolatos sajtóanyagoknak. Előbb a hírekben – majd később az elemző publicisztikákban is - fokozatosan előtérbe kerülnek a fejlődő és bővülő gazdasági - s nyomában az egyéb (főként kulturális) - kapcsolatok. „Magyar-osztrák gazdasági megbeszélések Bécsben” – olvashatjuk a Magyar Nemzet 1962 március 12-i számában. Fölötte egy másik hír: „Korszerű gazdaságos hajókat

gyárt a magyar ipar”. Ez utóbbiból megtudhatjuk, hogy ugyan „a magyar exporthajók legnagyobb vásárlója a Szovjetunió, de a NIKEX Külkereskedelmi Vállalat kedvező feltételek mellett exportálja *Norvégiába* és más államokban a magyar gyártmányokat. *Belgium* vitorlásokat vásárol tőlünk, és ott több sportklub működik, amelynek tagjai *magyar hajókat használnak*.” A két hír mellett közvetlenül ott egy harmadik: „Fogadás a külföldi idegenforgalmi újságírók tiszteletére”. Már-már idillinek is tűnhet mindez, amit még a nagypolitika hivatalos lózungjai sem zavarnak különösebben. Ugyanakkor nem szabad elfeledkezni arról, hogy minden, ami Magyarországon történik, zömében a szovjet politikai változások függvénye, hiszen nem szabad elfeledkezni arról, hogy ez az időszak a hrucsovi nyitás és enyhülés időszaka, ami kihatott a hazai viszonyokra is - többek között elősegítette a konszolidációt.

Persze az idilli képet időről időre megzavarják egy-egy „reakciós nyugati újságíró” Magyarországról, vagy akár a magyar népről terjesztett rágalmait, amire a hazai sajtó általában élesen reagál. Az Ország-Világ 1962 május 9-i számában például „Nerin E. Gun úr bemutatja Önöknek Budapestet” címmel olvasható egy ilyen leleplező nyugati publicista viszont leleplezése, melynek írója nem kisebb személy, mint Királyhegyi Pál. A címben említett újságíró „A nagy budapesti blöff” címmel közölt egy svájci lapban tudósítást, amelyben a következőket írja – legalábbis Királyhegyi interpretálásában: „A cikket, (...) úgy kezdi, hogy remegve ült a repülőgépre Bécsben, mert Magyarország felé repült, és ő volt az egyetlen utas a gépen. A stewardess, aki a KLM szolgálatában állott, felvilágosította, hogy ő az egyetlen utas öt hete, mert ebbe az elátkozott országba senki nem meri betenni a lábát. (...) Megírja Gun, hogy ő már járt Magyarországon 44-ben, amikor is a Gestapo elfogta, és azóta is vágyódik a szép Budapest után, de hiába jött vissza, hiába ment el a Gerbeaudba, ahol azelőtt fehérkesztyűs bárókisasszonyok és grófok tanyáztak, ma csak egyszerű, de jó ízű kávé, csokoládé és süteményeket talált (...) a Szabadság tér és környéke teljesen kihalt. Mi ennek a titka? Megkérdezte önmagától – mert, mint írja, ki beszél nálunk őszintén egy nyugati újságíróval – és válaszolt is magának. Azért nincs senki a Szabadság téren soha, mert rendőr figyeli az idegeneket (!!!) és mindenkit lefényképez, akinek nem tudja a nevét.” És így tovább. Királyhegyi summázata: „Megható volt az a kétségbeesett erőfeszítés, amellyel Gun minden falat rosszakaratot összeszedve igyekezett elrémítő képet festeni Budapestről és nem sikerült neki. (...) És miért jött ide Gun úr, ha úgymint hazudik? Miért jött ide, ha úgymint azt írja, amit nem látott? Ezért a pénzért otthon is maradhatott volna a semleges Svájcban, és ott hazudhatott volna tárgyilagosan és semlegesén amennyit csak akar. (...) Gun úr hazugságai kemények és átlátszóak, ostobák és nem tévesztenek meg senkit. Elolvastam gondosan a cikkét, és gusztust kaptam Budapestre.”

Frivolabb témát dolgoz föl az ugyancsak az Ország-Világban, annak 1963. október 23-i számában közölt írás: „Botrány a Vlastik utcában”. Egy párizsi bulvárlap egy nem létező budapesti utcában, nem létező – többségében idegen nevű – szereplőket fősorakoztató, meg nem történt eseményről tudósít: egy orgiáról, ahová még a magyar titkosrendőrség két tisztje is szabadul, ám miután látják, hogy „csupán ártalmatlan feketemiséről van szó, bocsánatot kérnek”, és távoznak, mondván: „Folytassák csak a partit!”. Az írásban - egy másik hasonló esemény kapcsán - szinte minden jellegzetes, főként az ötvenes évekre jellemző, a vasfüggöny mögötti országokra vetített nyugati toposz fölbukkan: Farkas Aladár cigányprímás „a közönség követelésére életveszélyes lépésre szánta el magát: twistet kezdett játszani, noha a twistet a kommunista Magyarország „a burzsoá rothadás megnyilvánulásának” tekinti, s ez a tánc „felforgató tevékenységnek” minősül.” De ez mind semmi: „Egyre vadabb a twist, míg „*elérkezik a régi magyar szokásnak a szerelmi rulett felelevenítésének pillanata. A táncoló párok hatalmas kört alkotnak, a „Sportik” [ti. így hívják a nem létező budapesti táncpalotát] táncparkettjén, középre lép egy cigány, akinek százforintost ragasztanak a homlokára. Abban a pillanatban, amikor a százforintos a földre*

hull, kialszik minden fény, s a párocskák a sötétben az ókori bacchanáliákat megszegyenyítő jelenetekbe kezdenek.” A francia cikkből megtudhatjuk azt is, hogy az ilyesfajta orgiák nem ám eldugott helyeken, illegitim módon szerveződnek. Budapest legnagyobb táncpalotáiban „a magyar kormány által újra bevezetett farsang báljai” például ezzel végződnek. Sőt, tudomásunkra jut az is, hogy a fõnt említett „Sportik” mellett „a Gellért-szálló nyilvános báljain valamivel elegánsabban folyik a szerelmi rulett, mert a résztvevõk fekete selyemálarcot öltenek.” A francia cikket ismertető Makai György azon morfondírozik, hogy vajon mi lehetett az írásmû célja: „Talán azt a kedvezõ visszhangot akarja ellensúlyozni, amely a Budapestre egyre sűrûbben ellátogató francia újságírók hiteles beszámolóí alapján alakult ki?” Bár ez is lehetséges, vélhetõen inkább arról lehet szó, hogy az idelátogató és többnyire kitüntetett figyelemben részesített, s ennek nyomán a budapesti (fõként az átlag magyar állampolgárok elõl elzárt) szórakozóhelyeket megjárt vendégek meséi nyomán bizonyos körökben kialakulhatott egy ilyen kép Budapestrõl - egy másik Budapestrõl, ami az egyszerű magyar polgár számára „tiltott városként” létezett. Vagyis éppen hogy a Nyugat felé történõ nyitás melléktermékei lehetek az ilyesfajta „beszámoló”, melyekben voltaképpen – még ha a maguk stupid módján is – az a nehezen földolgozható kettõsség, az a disszonancia tükrözõdött, ami végsõ soron az egész kádári *dolce vita*-t jellemezte: Az ország hivatalosan a szocializmust építi, a Szovjetunió hû szövetségeseként küzd az imperializmus és ennek megfelelõen a nyugati romlottság ellen, ám az állampárti elit - vagy legalábbis annak az ideológiához kevésbé ragaszkodó, pragmatikusabb része (ezen belül is fõként a fiatalabb generáció) - már lázasan érdeklõdik a Nyugat iránt, s átvéve annak jóléti (luxus) elemeit, elkezdni élni a maga zárt, a dekadens örömeit sem megvetõ életét.

Mint arról már szó esett, a Kádár kori sajtóban az egyes nyugati országoknak más és más volt a megjelenítése és megítélése. A megkülönböztetés részben a világpolitikai befolyásból, illetõleg a szovjet megítélésbõl fakadt. Az elsõszámú nyugati kedvenc Franciaország, ám a politikai rokonszenv gyakorta burkolt formában jelenik meg: Franciaország fõként a „kulturát” (ti. a „magaskulturát”) képviseli, ami ebben az esetben (is) a magaskulturával egyenlõ - akárcsak maga a Szovjetunió. Érdekes módon Franciaországról, fõként annak mûvészetérõl, ill. kulturális életérõl a Magyar-Szovjet Baráti Társaság Lapja, az Ország-Világ számol be rendszeresen. Sõt, az Ország-Világ hasábjain Franciaország a Szovjetunió után a második leggyakrabban szereplõ ország. De majd mindegyik napilap is rendszeresen foglalkozik különféle francia kulturális eseményekkel, a francia filmhétõtõl, a különféle kiállításokon át, a Franciaországban vendégszereplõ magyar mûvészek ottani fogadtatásáig, vagy éppen az ide látogató francia mûvészek itteni útjáig sok mindennel.

Ahogy Franciaország a kultúra országaként jelenik meg, úgy Nagy Britannia inkább az üzleti - fõként kereskedelmi – kapcsolatok országaként. A britekkel foglalkozó sajtóanyag tetemes része ugyanis gazdasági témájú cikk, amit csak néha színesít egy-egy politikai vagy kulturális témájú hír vagy riport. „Nagy Britannia és Magyarország közötti üzleti kapcsolatok”, „Angol-magyar árucserforgalom - újabb hosszúlejáratú megállapodás”: ilyen, és ehhez hasonló címeikkel találkozunk, fõként az országos napilapok hasábjain, lényegében a hatvanas évek elejétõl kezdve. „Szoros együttmûködés bontakozik ki a budapesti és az angol kereskedelmi kamara között” – adja hírül például a Magyar Nemzet 1962 ápr. 25-i száma. Ami más nyugati országokat illet: viszonylag több írás foglalkozik a svédekkel, ill. Svédországgal, akiktõl a franciákhoz hasonlóan aránylag pozitív kép él a sajtóban. Svédország amolyan nyugodt hely, a legjobbfajta kapitalizmus képviselõje, illetve megjelenítõje. A hollandok leginkább kulturális vonatkozásban bukkannak föl. Már a hatvanas évek elejétõl megjelenik Kanada is, fõként gazdasági témákban, hasonló módon és hangvétellel, mint a britek, csupán jóval kisebb mennyiségben. A hetvenes évek közepén egyre nagyobb súllyal van jelen a sajtóban Olaszország, illetve „az olaszok”. Ennek egyik oka azonban nem a politikában, s még csak nem is a „bõvülõ gazdasági kapcsolatokban”

keresendő – bár a cikkek egy jó része ilyen témájú – hanem egészen másban: számos magyar lány megy férjhez ebben az időben olasz fiúhoz, mondhatni majdhogynem divatja van az olasz férjeknek. És nem utolsó sorban ugyancsak a hetvenes években alakul ki a Kádár-kor gulyáskommunizmusának egyik jellemzője: a szívélyes és kedélyes osztrák-magyar jó viszony, ami persze a sajtóban is megjelenik.

Az Egyesült Államokról alkotott kezdeti, egyértelműen és minden vonatkozásában (kötelező-hivatalos) negatív kép idővel szelídülni látszik, főként, ha gazdasági kapcsolatokról van szó. „Amerikai és magyar mezőgazdasági szakemberek találkozója az Agrártudományi Egyesületben” – adja hírül több napilappal egyetemben a Népszava 1962 április 25-i száma már a címlapon. Ennél egy jóval fontosabb hír, egy jó évtizeddel későbből: „Észak-amerikai bankok pénzkölcsöne a Magyar Nemzeti Banknak.” (Népszabadság, 1974 jún. 29.) Pár nappal korábban pedig a következő eseményről ad hírt a Magyar Hírlap jún. 5-i száma: „*Kallós Ödön*, a Magyar Kereskedelmi Kamara elnöke és *Charles Smith*, az USA kereskedelmi kamarája igazgató tanácsának elnöke tegnap *együttműködési megállapodást írt alá a Magyar Kereskedelmi Kamara székházában*. Az aláírásnál jelen volt *Richard F. Pedersen*, az Egyesült Államok budapesti nagykövete is. A megállapodás szerint a két kamara *elősegíti* a Magyarország és az USA közötti kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok továbbfejlesztését. Ennek érdekében a kamarák elhatározták, hogy *magyar-amerikai gazdasági tanácsot hoznak létre...*”

A „nagypolitika” persze más hangot kíván az USA-val szemben, lévén mégiscsak folyik a hidegháború. Egy tipikusnak mondható cím a százszámra található hasonló címek közül: „További elszánt harcot kell folytatni az amerikai agresszorok és bábjaik ellen.” (Népszabadság 1968 júl. 20.) Egy rövid idézet a cikkből: „*Az amerikai imperialisták (...) megszegik a Vietnamra vonatkozó genfi megállapodásokat, hasonlóképpen a Laoszra vonatkozó megegyezéseket és állandóan fenyegetik Kambodzsa függetlenségét és semlegességét is*. Az utóbbi 14 esztendő megmutatta, hogy Indokína népeinek fő ellensége a genfi egyezmények következetes megszegője, az Egyesült Államok.” A negatív kép mindvégig megmarad, bár a nyolcvanas évekre némileg kopik. Egyik legfontosabb téma az atomháború réme, amit természetesen Amerika akar kirobbantani. Erre, mint egyfajta tematikus fundamentumra, ill. értelmezési alapra épül rá az aktuális esemény bemutatása - például a hatvanas évek és a hetvenes évek elejének sajtójában a vietnami háború. Jellegzetes publicisztikának tekinthető pl. Baracs Dénes: „A rettegés dicsérete” c. írása (ÉS 1968 jan. 27). A cikk egy amerikai tudósokból álló szervezet könyv formájában kiadott jelentését ismerteti, minek kapcsán rávilágít az amerikaiak kegyetlen, embertelen imperialista gondolkodásmódjára: „A háború – fejtik ki a dokumentum névtelen szerzői – az emberiség történetének örök része. (...) a jelentés lapjairól a mai Amerika körvonalai bontakoznak ki, homályosan, ám jól kivehetően. (...) Az *Iron Mountain* igazi vagy képzelt tudósai nem a romokat dicsőítik, és nem a halottakat, nem a népesség csökkenését köszöntik ujjongva. Ők a háborús félelem áldásait éneklik meg. (...) A jelentés szerint a felkészülés előnyösen szabályozza a gazdasági életet; stabilizálja a társadalmat, amely a külső fenyegetés következtében mozgósítja, vagy mozgósíthatja erejét; lehetővé teszi a hadsereg civilizációs misszióját, az antiszociális elemek mundérba bújtatását, ami így elejét veheti, úgymond a fasizmusnak; a háborúsveszély leegyszerűsítheti az ideológiát és a propagandát (...) Nos, a háború áldásai. Ki nem látta még a napalm-égette vietnami gyermekek képeit? Csecsemőkre lángoló, olthatatlan gumit szórni repülő masinákból? És ezt már meg is szokta a közönség. (...) Az új amerikai költségvetés rekordösszeget szán katonai célokra, szociális kiadásokra pedig ennek töredékét csupán.” Ennek megfelelően romlik az amerikai gazdaság is: „Borúlátó elemzések az Egyesült Államok gazdasági és szociális helyzetéről” – olvashatjuk pl. a Népszabadság 1974 jan. 3-i számában. Kovács István cikkének a „Boldog Új Évet?” címet adta, célozván Amerika elkövetkező rossz esztendejére. Kissé ironikus ez a képmutatás,

hiszen mindez idő alatt a magyar-amerikai gazdasági kapcsolatok - a lehetőségekhez képest - szépen fejlődnek.

A hatvanas évek végétől pedig „a Nyugat” már egyre inkább a „gazdasági partner” szinonimája. Ennek megfelelően a gazdaság témák egyre inkább prioritást kapnak. A nyugati országokkal és cégekkel való kereskedelem, a nyugati bankok magyarországi jelenléte, stb. a szocialista jólét szerves része, sőt: sajátos dúca lett. Másrészt a Nyugattal való „egyre növekvő” gazdasági kapcsolat, az egyre több területen való „egyre szorosabb együttműködés” kapott egyfajta szimbolikus jelentést is, minthogy az a béke, ill. a „békés egymás mellett élés” jelképeként, ill. a gyakorlatban annak egyik formájaként jelent meg. Beszédes az Esti Hírlap egyik hosszabb gazdasági témájú beszámolójának a címe: „Ki mit tud jobban, átadja a partnerének”. Már a bevezetés is árulkodó, s egyben tipikusnak mondható: „Ez az együttműködés – mondta nem rég Mr. Lane, az English Electric vezérigazgató-helyettese londoni sajtótájékoztatóján – mind két félnek előnyös. Nekünk azért, mert egy olyan gyárral kötöttünk most megállapodást, amely 90 éve munkálkodik az erősáramú villamosipar fejlesztésén.” De érdemes tovább idézni az írásból, mivel lényegében ideáltipikusnak mondható, akár mondanivalóját, akár stílusát tekintve: „A TRANSELEKTRO már kapcsolatokat teremtett nyugati cégekkel is. Két éve sikeresen dolgozik együtt a Ganz és a hamburgi Spilling cég, s nem rég kötött megállapodást az angol English Electric és a Ganz az óriástranzformátorok gyártási, fejlesztési tapasztalatainak cseréjére. Jellemző erre az együttműködésre: a megállapodás lehetővé teszi, hogy *Magyarországon is gyártsanak 400 ezer voltos óriástranzformátorokat.*” Egyébként a cikk érdemesnek tartja pozitívumként külön kiemelni azt is, hogy „az English Electric vásárolta meg és építette fel a világon először az angliai Roughlyban a híres magyar találmányt, a Heller-Forgó berendezést. (...) Január elseje óta piaci igények és az állandóan változó kereslet még inkább arra sarkallja az ipari vállalatokat, hogy gyorsan bővítsék gyártmányaik választékát, újabb és újabb termékekkel jelentkezzenek. Ez viszont *még nagyobb lendületet ad a műszaki kooperációnak, az együttműködés bővítésének.* Jelenleg olasz, svájci, osztrák és angol cégekkel tárgyalnak: különféle korszerű háztartási készülékek, félvezetők, nagy feszültségű berendezések közös gyártását, illetve fejlesztését, a választék bővítését tervezik.” (Esti Hírlap, 1968. február 15.) A Magyar Hírlap „Világgazdaság – Népgazdaság” rovatában 1968 június 5. „Exportunk és világirányzatok” címmel jelenik meg cikk, ami egy TIT-konferenciáról tudósít. A konferencia témája a nemzetközi kereskedelem. Alatta egy fontos hír: „Hitelügylet a Rotschild és Fiai bankházzal. Beruházási hitel angol és francia bankoktól.” A cikk hangsúlyozza: „Ez az első közvetlen *nemzetközi* bankkölcsön – mert több ország bankja vesz részt benne -, amelyet a nemzetközi bankszindikátus nyújtott európai szocialista országnak. E külföldi kölcsönök *a magyar gazdasági élet hitelképességének elismerését jelenti.* A közvetlen bankhitelek, ellentétben a kereskedelmi szállításokra nyújtott hitelekkel, abból a szempontból előnyösesek, hogy felhasználásuk szabadabb, és alkalmat ad kedvezőbb kereskedelmi üzletkötésekre. Az említett két hitelügylet *a Magyar Nemzeti Bank nemzetközi hitelpolitikájának szerves része.* Az a célja, hogy elősegítse a nemzetközi munkamegosztás fejlesztését, ezért a magyar gazdasági élet gyorsítása érdekében, megfelelő feltételek mellett, *a bank igénybe vesz külföldről és nyújt más országoknak hiteleket.*”

Az új gazdasági mechanizmus időszakában járunk. A szocializmuson belül megjelenő „kapitalizmus” („kapitalista elemek”) jelensége egy nagyobb változás jelzései, mely változás nem csupán a gazdaságot, hanem a kultúrát, sőt az élet- és gondolkodásmódot is érinti. Jól érzékeltetik ezt az olyan írások is, mint a Tükör 1968 február 13-i számában Garamvölgyi István „Reklám” című cikke, mely végső soron nem tesz mást, mint hosszasan reklámozza magát a reklámot, s ennek kapcsán akkoriban merésznek számító kritikáját adja a szocialista kultúrának is: „Nálunk a reklám hosszú időn át „osztályidegen elem” volt, sokáig még a létjogosultságát is tagadták. A külkereskedelemnek azonban a múltban is számolnia kellett a

piaccal, az értékesítés reklámfeltételeivel – és követelményeivel. Nem véletlen, hogy ma is ebben a szektorban alkalmazzák a legnagyobb hozzáértéssel a különféle reklámeszközöket, a prospektusokat, a reklámfilmeket, a márkát. Bár nem célunk a külkereskedelmi reklám szakszerű ismertetése, néhány ötletet, színvonalas reklamációt megemlítnék. Színes képeink pedig az MTI reklámfotó csoportjának a munkáját mutatják be. (...) Bizonyosra vehető, hogy a reklám valamennyi műfajában rövidesen az áru lesz a központi téma. Ez viszont arra ösztönzi majd az ipart, hogy jó minőségű, lehetőleg márkás cikket gyártson. (Jelenleg alig néhány tucat márkacikke van a magyar iparnak.) A megélénkülő és jó irányzatú reklámtevékenység tehát nem csak a felvilágosítással és orientálással, hanem a termelés eredményes ösztönzésével is a fogyasztó javát szolgálja.”

A nyitáshoz köszönhetően jelenik meg a „nyugatimádat” ill. a „Nyugat majmolása”. Beáramlanak az országba a nyugati cuccok, a nyugati(askodó) viselkedési minták, a „nyugatiaskodó” szleng, a hosszú haj, a farmer és a popzene, stb. S velük bejön a már említett ellenkultúra – illetőleg azok sajátos, provinciális változata(i). (Elsőként – még a hatvanas évek derekán - bukkannak föl a hippik, később, a hetvenes évek végén a „csöveseknek” nevezett rockerek, majd a nyolcvanas évek elején a punkok is megjelennek.) De a nyitás révén egyre több turista és üzletember is Magyarországra látogat, köztük számos „külföldre szakadt hazánkfia”. Az idelátogató nyugati: a „pénzes turista” és a „fontos gazdasági partner” megjelenésének köszönhetően a nyugatimádat egy sajátos, „vendéglátói” formája is kialakul. Itt jelenik meg először a „pincéremzeti mentalitás”, a „keményvalutát hozó” gazdag nyugatiak előtti „hajbókolás”, ami legalább annyira kelt sokakban visszatetszést, mint a „nyugatmajmolás” fiatalok körében tapasztalható „deviáns” formái. E visszatetszés egyaránt fórumot kap az írott és az elektronikus médiában, minek nyomán a nyugatimádatot több kabarétréfa és filmvígjáték is kigúnyolja. (Ld. például a klasszikusnak számító „A veréb is madár” c. filmet.) A jelenséget elítélők egy része a „szocialista hazafiság” (vagyis áttételesen a szovjet-csatlósság) szemszögéből áll a kérdéshez, egy jó részük azonban társadalomkritikát gyakorol, mivel a szocialista mezben megjelenő „kis magyar kapitalizmus” – áttételesen maga a gulyáskommunizmus - elvtelenségére és cinizmusára mutat rá.

Kelet-Európában a desztalinizáció révén az államszocializmus ideológiai (legitimációs) válságba került. Ennek megoldására ötlötték ki a hruscsovi Szovjetunióban az ún. „tudományos szocializmus” névre hallgató elképzelést, ami alatt főként az állampárttal kiegyező és egyfajta alkut kötő technokrata értelmiség „társadalommérnöki” tevékenysége értendő. Azaz: a „szocialista társadalmi modell” gondjainak értelmiségiek általi, jobbára tudományos alapú (tervező-scientista) megoldási lehetősége. Így jött létre egy sajátos szövetség a bürokrácia és az értelmiség között: az utóbbi adta az ideológiát, ezáltal megszabta a célokat, és legitimálta (intellektualizálta) a bürokráciát, illetve annak tevékenységét.³ E szövetség öltött testet az új gazdasági mechanizmusban is, és az attól elválaszthatatlan látványos(abb) nyugatosodásban.⁴ S bár az értelmiség és a bürokrácia útjai különváltak (lévén

³ Ld. Konrád György – Szelényi Iván: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Budapest, Gondolat, 1989., 255-271.o. Szelényiék a bürokrácia és a technokrata értelmiség „frigyéből” születő új államszocialista elitet értelmezték új (uralkodó) osztályként.

⁴ Vö. ezt az idős Lukács Györgynek az új gazdasági mechanizmussal kapcsolatos kritikájával: „Egyfelől a központi tervező bürokrácia nem akar lemondani abszolút vezető szerepéről, holott bármilyen alaposabb vizsgálat azt mutatja, mennyire nincs köze az általa felállított kritériumnak, feladatoknak, ellenőrzési eszközöknek stb. a valódi, az emberek igazi szükségleteit kielégítő termeléshez. Eközben nem riad vissza még formális „modernizálásoktól” sem, feltéve, ha nem érintik a régi lényegét. (...) A reformoldalon pedig gyakran bukkannak fel a nyugati iparszervezés modelljei, annak a hamis elképzelésnek az alapján, hogy az ott uralkodó piaci konkurencia (valamennyi előnyével és korlátjával együtt) biztosíthatja az igazi alkalmazkodást a piachoz valóban konkuráló tőkék nélkül is, és kivált annak ellenére, hogy állandóan és elkerülhetetlenül kompromisszumokat kell kötni a még mindig rendíthetetlen hatalmú központi bürokratikus tervezőapparátussal.” Lukács György: A demokratizálódás jelen és jövője. Budapest, Magvető kiadó, 1988, (ford: V. Meller Ágnes) 168-169. o.

az előbbi óhajtott reformok a tulajdonviszonyok és vele a politikai irányítás átalakulását hozták volna magukkal, ami óhatatlanul csorbította volna az előbbi hatalmát), az új gazdasági mechanizmus bukása nem töri meg a Nyugat-felé fordulás folyamatát. Továbbra is számos országgal épül ki szorosabb vagy kevésbé szoros, de mindenképpen jelzésértékű gazdasági - és nyomában kulturális - kapcsolat, amit a resztalinizáció, azaz a keményedő szovjet (brezsnyevi) politika sem tud, (vagy nem akar) megakadályozni. Az újságokban - főleg a napilapokban - továbbra is gyakoriak a „magas szintű” gazdasági célú hivatalos látogatásokról szóló híradások ill. tudósítások. Tipikusnak nevezhető a „A portugál gazdasági küldöttség budapesti tárgyalásai” c. hír kísérszövege: „Beható eszmecsere folyt a magyar-portugál gazdasági együttműködés lehetséges területeiről. Megállapították, hogy a gazdasági kapcsolatok kibontakoztatására az ipar és külkereskedelmi vállalatoknak kölcsönösen meg kell ismerniük a piaci lehetőségeket és igényeket, és ebből a célból szakértői delegációkat kell küldeni Portugáliába illetőleg Magyarországra. A tárgyaló felek megegyeztek abban, hogy a vállalatok piaci munkájának előkészítésére még az év folyamán előkészítik a hosszú lejáratú kereskedelmi és kooperációs megállapodás megkötését. (...) A portugál küldöttség tagjai tájékoztató megbeszéléseket folytattak az Országos Tervhivatalban, a Kohó és Gépipari Minisztériumban, a Nehézipari Minisztériumban és a Belkereskedelmi Minisztériumban. A portugál államtitkár látogatást tett a Magyar Kereskedelmi Kamarában is.” (Népszabadság, 1974 szept. 26.) Ugyanígy állandósultak a különféle gazdasági eseményekről (kiállítások, rendezvények) szóló híradások is: „Svédországban befejeződött a *magyar gazdasági napok* rendezvénysorozata, amelyet a Magyar kereskedelmi Kamara rendezett. A gazdasági napok eseménysorozata oly módon nyitott ablakot Magyarországra, hogy a svéd ipari, tudományos és gazdasági szakemberek előadásokon ismerkedhettek meg a magyar ipar és mezőgazdaság olyan szakágzataival, melyekben vagy már hagyományosan meglévő kapcsolataink vannak, vagy ilyen kapcsolatok kiépítésére a jövőben nyílik lehetőség. A műszakilag, technikailag magasan fejlett Svédország szakemberei nagy érdeklődést tanúsítottak hazánk új ipari, műszaki eredményei iránt.” (Népszava, 1974 márc. 31.) A lap egy rövid interjú is közöl a Svédországból hazatért Gács Miklóssal, a Kohó és Gépipari Minisztérium államtitkárával. A politikus által adott nyilatkozat ugyancsak standard szövegnek tekinthető: „*Egymás megismerésének jó eszköze volt a magyar gazdasági napok stockholmi rendezvénysorozata, hasonlóképpen a svéd vállalatok által korábban Budapesten rendezett napokhoz.* (...) Véleményem szerint mind a két fél számára hasznos, hogy a hagyományos kapcsolatok fejlesztése mellett az együttműködésnek olyan új területeit találjuk meg a mindennapi munka során (...), amelyekre a stockholmi magyar gazdasági napok is ráirányították a figyelmet.” Általában az ilyen látszólag száraz, zömében tényközlésre alapuló híradásokból sem hiányzik a propagandisztikus elem, a magyar gazdaság és ezen keresztül a szocialista gazdaság életképes, sikeres volta, amit a nyilatkozatok többnyire mindig kiemelnek.

Az elismerés értéke annál is nagyobb, mivel az „hivatalos ellenségeink”: a nyugatiak szájából hangzik el. A nyugati elismerés a Kádár-kori sajtónak egyik alapvető propagandaeleme, s ez nem mindig marad meg a visszafogott, decens formáknál. „Hosszabb-rövidebb külföldi távollét után aligha akad utazó, aki a magyar határra érve ne venné mohó kíváncsisággal kézbe az első napilapot. A határátkelő helyeken már jól ismerik honfitársaink szokását, s a Nyugat felől érkező útítársak nem egyszer csodálkoznak is e szenvedélyes újságolvasáson. (...) Így adódott, hogy egyik honfitársunkat vonatbeli szomszédja arra kérte: adjon számára rövid lapszemlét a legfrissebb magyarországi eseményekről. Az angol üzletember – Belgrádba utazván – néhány napot Budapesten is eltölt, s így a kérése szerinti annotáció egyben helyismeretét bővítené. Honfitársunk szabatos mondatokkal foglalta össze az aratás első eredményeit, a zöldár elleni küzdelem adatait, majd azt a cikket fordította le Shakespeare ékes nyelvére, amely a mind szélesebb körben kibontakozó *munkaverseny* eredményeiről szólt. Mint utólag bevallotta, ennél a résznél kissé tartott az angol úr fölényes,

vállveregető mosolyától, (...) meglepődve látta azonban (...) hogy a papírformától teljesen elütött a folytatás. Angolhon született bólintott. Well, - mondta, amikor arról hallott, hogy Magyarországon jövőre ünneplik a felszabadulás 30. évfordulóját, és erre a jeles eseményre a gyárok a mezőgazdasági üzemek már *most* kiemelkedő munkával készülnek. S az sem lepte meg, hogy a munkaverseny egyben a soron következő XI. pártkongresszusnak is szól. „Szóval, ez önöknél a hazaszeretet és az országépítés egyik formája” – mondta, s mint aki kérdésével a választ is megfogalmazta, más témára tért.” Az angol útitárs vélhetőleg – már ha igaz a történet – pusztán udvarias volt, és gyorsan el is ütötte a témát. Sőt, az újságban közölt megjegyzése akár iróniaként is értelmezhető. A publicista viszont egészen más tanulságot vont le a kis történetből, mivel cikkének túlnyomó része az ünnepi munkaverseny nagyságának és jelentőségének ecsetelése, amely természetesen egyetlen konklúzió felé mutat: „Három évtizedes alkotómunka áll már mögöttünk, s eredményeink mérföldkövét a kongresszusi verseny sikerei is jelzik majd. Bizonyítva, hogy a vállalatok teljesítői – még ha nem is beszélünk erről minden nap – a szocialista hazafiasság erkölcsi felelősségével dolgoznak jobban, hatékonyabban.” (Benedek István Gábor: „Versenyben”. Magyar Hírlap, 1974 jún. 27)

Fontos gazdasági partnereink – Erősödő Nyugat-orientáció (1980-86)

Ráthonyi János „Idegen cégtáblák” című, a Magyarország 1980 január 6-i számában megjelent egész oldalas írása egy általános ismertető a Budapesten sokasodó külföldi bankokról. Már a cikk kezdő sorai is figyelemre méltóak: „Budapest belvárosa a Bécsi utca és a Harmincad utca sarkán az új esztendőben egy mutatós, divatosan korszerű irodahellyel gazdagodik. Építése idején is méltán keltett feltűnést a cégtábla felirata: Banco di Sicilia. Sokakban a kérdés: van-e más nyugati banknak is képviselője a fővárosban?” A cikk üzenete explicite is megfogalmazódik: „A Magyar Nemzeti Bank hagyományos partnereivel – függetlenül attól, hogy rendelkeznek-e Budapesten képviselővel vagy sem – változatlanul igyekszik szoros és sokoldalú kapcsolatokat fenntartani. Az a külföldi bank azonban, amelyik képviselőt nyitott Magyarországon, a magyar gazdasági élettel közvetlen kapcsolatba kerül, helyzeti előnyt élvez, kapcsolatait könnyebben építheti ki, következőképpen ügyfeleinek jobb szolgálatot tud nyújtani.” A cikk a végén Dr. Mészáros Kálmánt, a Magyar Nemzeti Bank ügyvezető igazgatóját idézi: „Bonyolult világban élünk, ezért fontos érdek, hogy a politikai kapcsolatokban az együttműködés és ne a szembenállás kerüljön előtérbe. A politikai kapcsolatokra pedig a széles körű, kölcsönösen előnyös gazdasági együttműködés jótékony hatással van.” Mészáros szerint ezért a bankok és pénzügyi képviselők főszerepe, hogy „munkájukkal a politikai enyhülést is szolgálják”. A szocialista bankár által mondottak a kádári elit Nyugat-orientációjának apológiájaként, vagy egyfajta (kvázi) ideológiájaként is értékelhető. De lássunk néhány további hírt az akkori napilapokból: „Magyar-osztrák építésügyi együttműködés” (Népszava, 1980 szept. 25). Közvetlenül alatta egy másik cikk olvasható: „Magyar-görög gazdasági megállapodás”. A „korszellemet” jól kifejezi a Népszava 1980 december 2-i számában két, közvetlenül egymás alatt olvasható két rövid hír együttese is: „Holland kommunista vezető látogatása”; „A francia iparügyi államtitkár megbeszélései”.

A nyolcvanas évek a szocialista gazdaság – és vele az államszocializmus – lassú összeomlásának időszaka. E kor terméke egy új lap, a magyar sajtó mindmáig fontos szereplője: a Heti Világgazdaság, avagy HVG. Ez az akkori sajtóhoz képest mindenképpen nyitottabb szellemiséget képviselő hetilap, hasonlóan a Szovjetunió ill. a szocialista országokról összeállított mellékletekhez, a nyugati országokról-országcsoportokról is összeállít mellékleteket. (Pl. Benelux-melléklet található a lap 1980 nov. 15-i számában.) A

legfontosabb téma azonban a magyar gazdasági külkapcsolatok: „A nehézipari minisztérium vendége volt a közelmúltban a legnagyobb skandináv gyógyszeripari vállalkozás, a svéd Astra-csoport egyik vezető munkatársa, Hugo Thelin.” („A magyar export bővítése folyamatosan beszédtema közöttünk”. HVG 1980 február 16.) Az ötven éves vegyész-mérnök-üzletemberrel Kocsis Györgyi készített interjút, melyből azért is érdemes idézni, mert bár a magyar-svéd gyógyszeripari kapcsolatokról szól, rajta keresztül a magyar olvasó a számára ekkor még kissé idegen, újfajta (kapitalista) gondolkodásmódról is kaphatott némi ízelítőt. „HVG: Közismert, hogy a gyógyszergyártás kutatásigényes iparág, ez a létszámmegosztás mégis meglepő, és különösen az, hogy ennyien foglalkoznak értékesítéssel. H.T.: Mint említettem öt svéd gyógyszergyár létezik, (...) Tavaly 75 millió dollárt költöttünk kutatásra és fejlesztésre. Többször kérdezték már tőlem, miért kell nekünk három kisebb kutatóintézet egy nagy helyett. Nos, az a tapasztalatunk, hogy a Parkinson-törvények tényleg igazat mondanak: a túl nagy szervezetek önmagukat duzzasztják tovább a fölösleges bürokrácia gerjesztésével. (...) HVG: Nem tartanak a „fej-vadászoktól”? Mindig visszajönnek a jutalmazottak? H.T.: Őszintén szólva előfordul, hogy otthagynak minket, de ezt mi a befektetett pénz ellenére nem tartjuk nagy tragédiának. Szerintem a legnagyobb baj, amely egy kutatószervezetet érhet, ha a munkatársai onnan mennek nyugdíjba. Kell az új, a friss szem, aki észreveszi a mások által már megszokott természetesnek tartott helytelen berögződéseket, fonákosságokat. HVG: Gyógyszert eladni nem lehet ugyanúgy, mint cipőt vagy gépet, mégis annyira speciális feladat, hogy kétezren kelljenek hozzá? H.T.: Ebben az értékesítéssel foglalkozó kétezer alkalmazottban mindazok benne vannak, akik külföldi leányvállalatainknál dolgoznak, többségük azonban utazó. Ezen persze nem szokványos kereskedelmi utazót kell érteni, hanem kiváló szaktudású, egyetemi végzettségű gyógyszerészeket, biokémikusokat, akiknek elsőrendű feladata a felhasználók tájékoztatása.” Ennek a szellemnek megfelelően a HVG-ből ezentúl a cikkek és interjúk mellett olyan dolgokról is rendszeresen informálódhatott a hazai olvasóközönség, mint a vezető nyugat-európai valuták erősödése és gyengülése, az arany és ezüst piac ingadozásai.

A HVG 1980 október 25-i számában „Kelet-nyugati gazdasági találkozó. Dunaparti gesztus” címmel kétoldalas tudósítást olvashatunk egy háromnapos konferenciáról. A találkozó lényegét a lead így összegzi: „Az utóbbi egy évet nem fémjelezték a kelet-nyugati gazdasági együttműködés látványos eseményei. Talán ezért is kísérte az átlagosnál nagyobb figyelem egy, a kelet-nyugati gazdasági együttműködés terén régóta mozgékonyan tevékenykedő szervezet, a bécsi székhelyű Duna-Európai Intézet legutóbbi rendezvényét, amelynek színhelyéül a Budapesti Duna-Intercontinental szállodát választotta. A szimpozion témája az úgy nevezett harmadik piaci együttműködés volt, de az előadók többsége nem mulasztotta el az alkalmat, hogy a világgazdaság egyéb nagy kérdéseiről is kifejtse nézeteit.” Már csak a korhangulat, illetőleg a változások szele okán is érdemes fölidézni, kik is vettek részt ezen a találkozón: „Aktív és volt alkancellár, bank- és multivezér, egyetemi tanár és vezető gazdasági tisztviselő – húsz országból összesen 230-an.” Az újság által idézett alábbi politikusi nyilatkozat pedig mindennél beszédesebb ezeket az új szeleket illetően: „A magyar külkereskedelmi miniszter, Veress Péter hozzászólását is a további együttműködési szándék jellemezte. Mint mondotta, a fejlett tőkés országok és a szocialista országok vállalatainak együttműködése harmadik piacokon a világgazdaság egyik lendítőereje, s ezért téves minden olyan nézet, amely szerint a kelet-nyugati együttműködés a fejlődő országok rovására menne. (...) Ez a mostani szimpozion is megmutatta – mondta Veress Péter -, hogy megtanultunk egymással kulturált párbeszédet folytatni, most már az szükséges, hogy ezt kulturált cselekvés kövesse.” Mint láthatjuk, fölbukkan valami újnak ható elem is a hazai újságírásban, mégpedig egy szolidabb kritikus hang, egy finom és burkolt bírálóat arra vonatkozóan, hogy a nyitás még felemás, hogy ezek a kapcsolatok még „nem az igaziak”. E bírálóat voltaképpen nem más, mint a pártállami elit fiatalabb (technokrata) generációja azon óhajának kifejezése, hogy

Magyarországnak még inkább és még aktívabban kellene közelednie Nyugathoz - miként ezt a fenti cikk leadje is megfogalmazta. Lényegében ugyanilyen elégedetlenséget tolmácsolt Veress idézett nyilatkozata is, de ugyanebben a szellemben kezdődik a HVG több más magyar-nyugati gazdasági kapcsolatokkal foglalkozó írása is: „Hollandia az előkelő hetedik helyet foglalja el hazánk tőkés kereskedelmi partnerei között. Vállalataink azonban még közel sem értek el lehetőségeik felső határához a holland cégekkel folytatott kereskedelemben. A piacok alaposabb megdolgozására van szükség ahhoz, hogy az összforgalmon belül tovább csökkenthessük a magyar passzívumot.” - idézi a lap 1980 augusztus 2-i száma Munkácsi Sebestyént, a hágai magyar kereskedelmi tanácsost a vele készített interjú leadjében. Ugyanakkor az ilyen kritikákat (is) magukban hordozó cikkek általában nem mulasztják el hangsúlyozni, hogy a további közeledés, a szorosabb kapcsolatok akadályainak oka elsősorban „odaát” keresendő: „...a Közös Piacon jelenleg tapasztalható strukturális válság, a hatalmas kapacitásfeleslegek nem kedveznek a magyar export törekvéseknek. (...) A Közös Piac protekcionista, importkorlátozó intézkedései már eddig is akadályozták a magyar kivitel bővítését. Az EGK – országokkal 1978 óta egy olyan megegyezés keretében kereskedünk, amely kimondja, hogy Magyarország a kilenc országgal közösen kialakított kvóták erejéig exportálhatja acéltermékeit a közösség területére, méghozzá az ott érvényes hivatalos belföldi termelési árak alapulvételével.” (HVG, 1980 nov. 15.)

A nyugati országok mellett természetesen megjelennek a „multik” is, azaz a transznacionális cégek, mint „a Nyugat” tipikus reprezentánsai. A HVG 1980 április 19-i számából tudhatjuk meg, hogy „elsőként 1974-ben a Sicontact jött létre budapesti székhellyel, a Nyugat-német Siemens és a magyar Intercooperation Rt. Közös vállalatoként. Ezt követte 1971-ben a Volcom, amelyet a svéd Volvo AB, a Csepel Autógyár és a Mogürt külkereskedelmi vállalat hozott létre. Végül 1976-ban az amerikai Corning International Cooperation, a Radelkis Elektrokémiai Műszergyártó Szövetkezet és a Metrinpex külkereskedelmi vállalat megalapította a Radelcor Kft. vegyesvállalatot.” A lap ugyanakkor már a cikk elején sajnálkozását fejezi ki afölött, hogy „eddig mindössze három ilyen vegyesvállalkozás született, s bennük a külföldi tőkeresztesedés együttesen csupán 1 millió dollár körül van. Igaz, hogy alig három éves az a rendelet, amely kifejezetten engedélyezi az ilyen szervezeteknek a termelőtevékenységet.” Egyébként már a cikk leadje is mai füllel ismerősen csengő mondattal kezdődik: „A fejlett magyar híradástechnikai iparnak szüksége van modern alkatrészgyártó bázisra, hogy késztermékei versenyképesek legyenek a világpiacon – mondotta jó egy évvel ezelőtt Budapesti látogatásakor dr. Paul Dax, a Siemens AG elnökségének tagja. A szóból tett lett: rövidesen megkezdí korszzerű kondenzátorok gyártását a Siemens magyarországi vegyesvállalata, a Sicontact.” A HVG híradásai szerint 1986-ra egyre több multi bukkan föl Magyarországon. Két hír ugyanabból a számból: „Lloyd’s-ügynökség Magyarországon?” valamint „Nestlé-tárgyalások Magyarországon” Ez már 1986 október 25-én jelent meg, éppen azokban a napokban, amikor a sajtó a hivatalos politika mentén az 56-os „ellenforradalom” leverésének és egyben a kádári hatalomátvételnek a harmincadik évfordulóját ünnepelte.

Az újfajta szemlélet 1986-ban már a hazai sajtótermékek többségét jellemzi, bár a szocialista publicisztikai stílus maradványai révén az ilyen témájú cikkek olykor sajátos, kissé groteszk vonásokat tudnak ölteni. A Tükör 1986 június 1-i számában például fotókat láthatunk, amelyek hangulata semmiben nem tér el a korábbi évtizedek hasonló témájú képes összeállításaitól: az átlag olvasó által értelmezhetetlen csöveket, unalmas és nyomasztó gyárrészleteket láthatunk, és persze a gépeknél dolgozó munkást, illetve szakembert. Csakhogy ez a jellegzetesen „szocreál” képes híradás most éppen nem egy szovjet vagy szovjet-magyar, avagy csehszlovák vagy egyéb „testvéri együttműködésről” szól, hanem a gyümölcsöző svájci-magyar együttműködésről a gyógyszeriparban - mint az a kísértőszövegből kiderül. Kárpáti László cikke majd minden elemében magán viseli a

hagyományos „gyárlátogató” pártállami publicisztika stílusjegyeit: „A Zyma részleg százötvenmillióba került. Ahogy az itteniek mondják, a debreceni Biogál Gyógyszergyár szeme fénye. Rekordidő – másfél év – alatt készült el. A gyár méreteihez képest parányi épületből az avatatlan szem nem nézne ki évi három és félmillió dollárt, pedig ennyit hoz a „konyhára”. És ez az összeg csöppet sem megvetendő valuta-szegény korunkban – hagyományosan jó a kapcsolatunk a svájciakkal – mondja Márkus István műszaki igazgató. – Megbízhatónak tartanak bennünket, így jöhetett létre a közös vállalkozás. A tervek szerint tíz év alatt térül meg a befektetés. De ma, három év után, azt mondom, hogy kis csapatunk már régen belejött a munkába, ha így megy tovább, akár fele idő alatt is egyenesbe jöhetünk. A benti látványt épp olyannak találom, amilyennek egy teljesen automatizált üzemet képzeltem. Az óraműszerűen pontos munkafolyamatot műszakonként hat fős brigád felügyeli.” – és így tovább.

A napilapok szikár híradásai mellett ekkor már megjelennek a különféle hírek kapcsán írt jegyzetek, rövidebb-hosszabb kommentárok, vélemények is. Ezek egyike-másikában már tisztán körvonalazódik a jövő, Magyarország csendes, ám folyamatosnak mondható rekapitalizálódásának ténye: „Belga gazdasági és műszaki szakembereket látott vendégül Budapest a múlt napokban. Ebből az alkalomból a belga közlekedési és külkereskedelmi miniszter, *Herman de Croo* többek között aláírt egy megállapodást *Hetényi István* pénzügyminiszterrel a beruházások kölcsönös védelméről. Mit takar vajon ez a szerződés, kinek és miért jó? Köztudott, hogy jelenlegi gazdasági helyzetünkben érdekünk fűződik ahhoz, hogy *invitáljuk a külföldi működő tőkét*. A nyugati országok azonban nem egy esetben fenntartásokkal fogadják ilyen irányú közeledéseinket. Elsősorban amiatt aggódnak, hogy nincs biztonságban a befektetett pénzünk. Nos, *a beruházásvédelmi megállapodás többek között biztosítékot ad számukra ez ügyben*, s még más garanciát is kapnak.” – olvasható az Esti Hírlap 1986 május 15-i számában. A jegyzet, mely egyébként a sokatmondó „Garancia” címet viseli, a következő hírrel zárul: „A mostani megállapodás nem mondható egyedinek, kormányunk törekszik arra, hogy hasonló szerződéseket írjon alá más országokkal is. Ugyanilyen megállapodást kötött pénzügyminiszterünk áprilisban az NSZK gazdasági miniszterével, *Martin Bangemann-nal*.” A cikk mellett ugyanazon az oldalon látható egy képes rövid hír is, mely akár szimbóluma is lehetne az új korszakba való átmenetnek. Egy fotót láthatunk, amely munkásnőket ábrázol cipőket szállító futószalag mellett. A kép kísérszövege: „A BONY-KS Tolna Megyei Cipőipari Szövetkezet termelésének 99 százalékát exportálja. Legnagyobb és legrégebbi vásárlója a Szovjetunió, de már évek óta dolgozik az NSZK-beli Salamander cégnek is.”

A „gazdaság helyzete” központi témaként ekkor már szinte az egész közbeszédet, ezen belül a külpolitikát is meghatározza. Akár csak a Szovjetunióval és a szocialista országokkal való kapcsolatunk esetében, a Nyugatról érkező magas rangú vendégek látogatásáról szóló híradások is mindenek előtt a gazdasági vonatkozásokat emelik ki – szinte státuszuktól függetlenül. Így például a Népszabadság 1986 május 15-i számában olvashatunk tudósítást arról, hogy Losonczi Pál, az Elnöki Tanács elnöke és Lázár György, a Minisztertanács elnöke a Parlamentben fogadta Albert herceget, a belga trónörökös, aki a belga gazdasági és műszaki napok rendezvénysorozatára utazott Magyarországra. A belga külkereskedelmi miniszter társaságában. A trónörökös sajtótájékoztatójának első mondata: „Új szakasz kezdődhet a két ország gazdasági kapcsolatainak történetében.” A diplomaták sem érzékelik Magyarországon a még tartó hidegháborút, miként azt a norvég nagykövet is megfogalmazza: „Budapesten igazán könnyű a diplomata dolga. Sok problémát akár egy telefonnal is el lehet intézni. A magyar hatóságok szemmel láthatóan azon igyekeznek, hogy egyszerűsítsék, megkönnyítsék a dolgunkat.” (Pallagi Ferenc: „Hiányozni fognak az unokáim” Beszélgetés Per Nevdal norvég nagykövettel. Esti Hírlap 1986 dec. 23)

Az erősödő nyugati orientáció természetesen a kulturális kapcsolatokban is érezeti hatását, noha az ilyen témájú cikkek száma és súlya jóval kisebb a gazdasági témájúak mellett, és jobbra ezek is a gazdasági és politikai kapcsolatokról szóló hírek száraz, szűkszavúan tényközlő stílusában jelennek meg. Íme egy típuscikk a Népszava, 1980 jún. 7-i számából: „Június 3 és 5 között Budapesten, a Kulturális Kapcsolatok Intézetében tárgyalta a Svéd Intézet delegációja, *John Walldan*, a svéd, és *Ágoston Béla*, a magyar tárgyaló delegáció vezetője csütörtökön aláírta a KKI és a Svéd Intézet 1980-82-re szóló együttműködési csereprogramját. A felek támogatják az Eötvös Lóránd Tudományegyetem és a Stockholmi Egyetem, a Magyar Tudományos Akadémia és a Svéd Királyi Tudományos Akadémia, a Liszt Ferenc zeneművészeti Főiskola és a Stockholmi Királyi Zeneakadémia közvetlen kapcsolatának kialakítását. A svéd fél elősegíti a Bartók-évfordulóval kapcsolatos megemlékezések megszervezését Svédországban. A kiadói kapcsolatok területén a csereprogram leszögezi, hogy támogatják magyar-svéd, és svéd-magyar szótár kiadását is.” („Magyar-svéd csereprogram”)

A nyolcvanas évekre végre megnyílnak a szórakoztató ipar addig sosem tapasztalt lehetőségei is, bár – mint arról korábban szó esett - a Kádár-korszakban már a kezdet kezdetétől jönnek nemzetközi hírű előadóművészek, olykor még világsztárok is Magyarországra (pl. Yves Montand, Luis Armstrong, a Nashville Teens, a Boney M, stb.). Egy-egy ilyen sztár megérkezése ugyanakkor nagy szenzációnak számít, lévén a látogatások meglehetősen ritkák. (Ennek okai csak kisebb részben ideológiai, inkább anyagi természetűek.) A nyolcvanas évek derekától azonban már a világsztárok idelátogatása is természetessé válik. A '86-os év nevezetes kulturális eseménye a szeptember 27-én megtartott „Sztárok a gyermekekért” címet viselő, az SOS gyermekfalu támogatására szervezett jótékonsági gálaest. (Ld. pl. Ország-Világ szept. 17: „Tíz országból Battonyáért” címmel.) Az ilyen és ehhez hasonló fellépésekről a magyar sajtó immáron részletesen hírt ad, sőt a sztárok egyikével-másikával interjú is készül. És nem csak a sztárokkal. A HVG 1986 augusztus 2-i számában egy érdekes interjút olvashatunk: Az akkori budapesti Queen-koncert kapcsán a lap munkatársa „a Queen-féle vállalkozás kulisszatitkairól faggatta a banda pénzügyi menedzserét, Jim Beachet.” Vagyis a kapitalizmus már ilyen eseményekkel is reklámozza magát. De ezekben az interjúkban megjelenik egy egészen új, szokatlan elem is. A Herbie Hancockkal készített interjúból például azt is megtudhatjuk, hogy az előadóművész több zenésztársával együtt buddhista, s ennek kapcsán a Nyugat új divatvallásainak érényeiről is olvashatunk ezt-azt.

A zenei életen kívül természetesen sok más formája is van a kulturális kapcsolatoknak, amelyet immáron egyre inkább a biznisz határoz meg. Ennek legjobb példája a magyar Forma-1, ami Magyarország nyugatosodásának, a „nyugati típusú profizmusának” is a szimbóluma. Az eseményről tudósító lapok sorra idézik a nyugati újságírók és egyéb vendégek elismerő szavait. A Népszava, 1986 augusztus 12-i számában olvasható cikk például a következőket írja: „A nagy példányszámú színes képes újság, a *Bild-Zeitung Forma-1-es, paprikával* című fényképes riportjában megállapítja, hogy a magyarok tudnak szervezni. Ezt most kézzel foghatóan úgy bizonyították, hogy minden úgy ment, mint a karikacsapás. Problémamentesen. A szocialista országok közül először a Magyarországon lebonyolított versenyen 200 ezer sportrajongó ünnepelte a mamut-lóerős versenyautók hőseit.”

Vagyis a „Nyugat” szép lassan terjeszkedik. A Népszava 1986 december 24-i száma „Eurocsekkel Magyarországon” címmel ad hírt arról, miszerint a „külföldről érkező turisták *forintra* kiállított *eurocsekkel* fizethetnek január elsejétől Magyarországon. Erről a megállapodást a Magyar Nemzeti Bank képviselői a közelmúltban kötötték meg az eurocsek-rendszer brüsszeli központjának képviselőivel.” Ugyanis, mint a cikkből is megtudhatjuk, „*Korábban* a Magyarországra érkező turisták *csak külföldi pénznemben* kiállított eurocsekkel használhattak.” A Népszabadság 1986 december 2-i száma pedig (több

lappal egyetemben) arról számol be, hogy immáron a Malév is tagja lett az Európai Légitársaságok Szövetségének.

A kádári éra ezen utolsó „klasszikus” évében már élesen kiütközött az amúgy a Kádár-kor egészére jellemző kettősség: a hivatalos ideológia és a tényleges történések közötti különbség, aminek egyik következménye a morális válság. Ennek háttérében pedig az államszocializmus gazdasági összeomlása és ennek részeként a Nyugatról fölvetett kölcsönök miatti eladósodás.⁵ A válság persze visszafogott hangnemben, inkább csak utalások formájában, bizonyos tényekből és számadatokból következtetve, áthallások formájában jelenik meg a hivatalos médiában, nem kérdőjelezve meg a rendszer stabilitását és lényegét. A kendőzetlenebb, őszintébb hangnem, ahogy erről az emberek egymás között, a magánszférában beszéltek, (pontosabban ennek bizonyos „megengedett” elemei) leginkább a humor szférájában bukkannak elő, például Hofi Géza kabaréiban és a Ludas Matyi egyes karikatúráiban. Egy tipikusnak mondható rajzos vicc a Ludas Matyi 1986 október 1-i számából, amely a „Külföldi kölcsön” címet viseli: A kép egy gatyára vetkőzött dilemmázó bankárt (vagy politikust?) ábrázol, aki két kezében egy-egy öltönyt tart, egy rongyosat és egy vadonatújat. A rajz kísérőszövege: „Mit vegyek fel? Ha topisan megyek hitelért, azt mondják, nem tudjuk visszaadni, ha elegánsan megyek, azt mondják, pazarlunk.” Mellette ugyanazon az oldalon található több olyan karikatúra is, ami Magyarország rossz állapotán élcelődik, sőt köztük már fölbukkan magának a szocializmusnak a burkoltabb kritikája is: Az egyik képen egy bank széfjéből a külföldi bankár egy tyúkot mintázó masinát vesz elő és nyújtja át a vélhetőleg kölcsönért folyamodó magyar delegációnak a következő szavak kíséretében: „Átadom önöknek az aranytojást tojó tyúkot...Majd tojással törlesszenek!” A téma nyilvánvaló utalást rejt Rákosi Mátyás egykori elhíresült, a szocialista gazdaságra használt példázatára az aranytojást tojó tyúkról.) Hegedűs István karikatúrája így utólag kétértelműnek tűnik. Talán arra vonatkozhatott, hogy „együk meg, amit főztünk”, azaz konkrét segítség helyett ugyanazt a beláthatatlan és kétes kimenetelű ajándékot kapjuk, amit Rákosi aranytojást tojó tyúkjá szimbolizál - immáron így utólag. A másik lehetséges értelmezés: a kölcsönadó – azaz a nyugati, a kapitalista – úgy segít, hogy beruház, illetve segít a magyar gazdaság fejlesztésében, vagyis már ekkor megfogalmazódik, amit a rendszerváltás kori mainstream közbeszéd kedvelt szlogenje is kifejezett, miszerint a nyugatiak „nem halat adnak nekünk, hanem megtanítanak halászni”. Ha ez így van, úgy ez egy klasszikus propagandisztikus cikk, amelyben az arany tojást tojó tyúk, mint szimbólum lényegében ugyanazt az üzenetet hordozza, mint a Rákosi-korszak idején: szebb jövőnk érdekében most meg kell húznunk a nadrágszíjat.

Mindezzel szoros összefüggésben fölerősödött a Kádár-korra amúgy is jellemző – főként a politikai kabaréból ismert - „kiszemzeti önirónia”, minthogy a szocialista gazdaság (ill. a rendszer) válsága részben úgy jelenik meg, mint a történelemből oly jól ismert jellegzetes magyar kudarc. Már a nyolcvanas évek elejétől kezdve - de főként az évtized derekán - egyre jobban elszaporodnak azok a satirikus hangvételű írások, jegyzetek, élcek, karikatúrák, stb., amelyek a „mi jó magyar módra mindig elbaltázzuk” hangulatát sugározzák. E téma, ill. motívum főként az országnak és polgárainak a Nyugathoz, illetőleg a nyugatiakhoz való viszonyában jelenik meg - s lényegében mind a mai napig kedvelt eleme a mainstream publicisztikának. Három idevonatkozó karikatúra a Ludas Matyi 1986 november 12-i számából. Az egyik egy száguldó Trabantot ábrázoló cím nélküli rajz. A kocsí hátulján a

⁵ Az eladósodásról ld. Földes György: Az eladósodás politikatörténete, 1957-1986. Budapest, Maecenas, 1995, valamint Bozzai Rita és Farkas Zoltán interjúkötetét: Hitelválság. Adósságaink története. Budapest, Morál-Codex, é.n. Általában a válságról ld. többek között Rainer M. János: Végelgyengülés. A Kádár-rendszer válsága. In: Ötvenhat után. Budapest, 1956-os Intézet, 2003, 173-186 o., valamint Tőkés Rudolf: A kialakított forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás 1957-1990. Budapest, Kossuth Kiadó, 1998. Szociológiai szempontból: Hankiss Elemér: Kelet-európai alternatívák. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989.

következő szöveg olvasható: „Ha megnövök én is Mercedes leszek”. A másik vicc címe: „Státusszimbólum”. A parlament előtt két nyugati turista báméskodik. Így szól az egyik a másikhoz: „Ez egy gazdag ország, miszter, nézze meg ezt a Parlamentet!” A harmadik Brenner György egyik „Vilma néni” karikatúrája. (Vilma néni állandó figura, a tipikus pesti kisnyugdijas, aki a maga módján elemzi az ország helyzetét.) Vilma néni egy gyárkerítésnél áll és kérdez naivul egy munkás kinézetű embert: „Ha Nyugaton akkora a munkanélküliség, miért nem jönnek hozzánk kintről vendégmunkások?” A vicc kétszeres poén. Egyrészt utal a Magyarország és a Nyugat közötti bérkülönbségre („nyilván nem jönnek hozzánk, egy csóró országba dolgozni”), másrészt a bizonyos szakmákban ekkor már évek óta tapasztalható krónikus munkaerőhiányra is céloz, ugyanis a két figura mögötti falon plakátok láthatók a következő fölírással: „Keresünk maróst, esztergályost, hegesztőt. Felveszünk: fűtőt, szakácsot, portást, takarítónőt.”

A Népszabadság 1986 szeptember 25-i számában „Egy főváros több szerepben” címmel hosszabb írás olvasható Fábrián Ferenc, a lap brüsszeli tudósítójának tollából „Európa fővárosáról”. Ha a cikk hangvételt és tartalmát összevetjük az akár csak tíz évvel korábbi hasonló témájú, azaz jelentős nyugati politikai és gazdasági központokról szóló beszámolókkal, igen szembeszökő a különbség. Itt már egy nagy történelmi múlttal bírót, és rohamosan fejlődő szépséges Brüsszellel olvashatunk, ami nem csupán a gazdasági és politikai értelemben vett Európa centruma, hanem az európai magaskultúra fellelegvára is. Az utolsó sorok pedig kifejezetten arra utalnak, hogy itt bizony a magyar jelenlétnek is helye van: „A jelek szerint azonban Brüsszel ambicionálja, hogy az egy kicsit mégis csak túlzottan ható „Európa fővárosa” megnevezést ne csak a Közös Piac Európája vonatkozásában, hanem szélesebb értelemben érdemelje ki. Legalábbis kulturális tekintetben. Ezért a jövőre esedékes Europalián a Közös Piachoz nem tartozó Ausztria kultúrájának bemutatását tervezi. Sőt: a schallaburgi magyar kiállítás nagy nemzetközi sikere nyomán, valamint a budapesti kulturális fórum hatására, szóba került egy Magyarországnak szentelt Europalia is.” Ezt akár Magyarország Közös Piac felé való aspirációjának szimbólumaként is értelmezhetjük, lévén az Europalia az említett két kivételtől eltekintve csupán a Közös Piac tagországainak kultúráját volt hívatva bemutatni. A HVG 1986 január 25-i számában Gorgio Porta-val, az olasz Montedison cég ipari és kereskedelmi ügyekkel megbízott igazgatójával olvashatunk interjút, abból az alkalomból, hogy az üzletember Magyarországon járt. A cikkből többek között megtudhatjuk, hogy ez a látogatás már nem az első, és vélhetőleg nem is az utolsó, s hogy e látogatások alatt Porta találkozott a magyar ipari és külkereskedelmi vezetőkkel, minek során felmerült a kooperáció lehetősége is. Az üzletember hangsúlyozta, hogy számukra „nem létezik periférikus piac, s így Magyarország sem tartozik a perifériához, még akkor sem, ha – a gazdaság méreteiből következően – kisebb forgalmú piacot is jelent.”

Egyre gyakrabban bukkannak föl „külföldre szakadt hazánkfiai”, illetőleg a valamiféle magyar fölmenővel büszkélkedő nyugati üzletemberek is. A HVG 1980 május 31-i számában olvasható Horváth Zoltán interjúja Suzanne A. Berces-sel az amerikai marketing cég magyar származású tulajdonosnőjével, aki kizárólag amerikai-magyar marketing kereskedelemre szakosodott céget hozott létre. Az üzletasszony szerint „a kölcsönös tájékozatlanság miatt sok lehetőség kihasználatlanul marad a magyar-amerikai kereskedelmi kapcsolatokban.” Ezért aztán „cége létalapjának elsősorban azt tekinti, hogy a magyarországi piaci ismereteivel jól tudja támogatni az egyesült államokbeli cégek itteni piaci törekvéseit, az USA-ban pedig, az ottani viszonyok ismeretében a magyar cégek kereskedelmi „idegenvezetője” lehet”. Hat évvel később a lap már az Ogilvy & Mother elnökével közöl interjút. „Miért küldi egy amerikai reklámcég az elnökét Budapestre? – vetődött fel önkéntelenül a kérdés, amikor hírért vettük, hogy William E. Phillips (56 éves), az Ogilvy & Mother cég elnöke fővárosunkban tárgyal a Mahir vezérkarával. A cég az amerikai piac harmadik legnagyobb reklámszervezete, ötven országra kiterjedő hálózata pedig a világ második ilyen vállalatgyűjtése.” (Horváth

Zoltán: „Az elnöknek is fel lehet mondani” HVG 1986 okt. 25.) Ugyanebben az évben magyar-amerikai számítástechnikai vegyes vállalat is alakul, amint azt megtudhatjuk a napilapokból is. Az ügylet elsősorban a hazai sajtót érinti: „A tízmillió forintos indulótőkével ötvenegyszázalékos részesedése a két magyar alapítónak, a *Lapkiadó Vállalatnak* és a *Statisztikai Kiadó Vállalatnak* van, míg negyvenkilenc százalékkal a kiadványairól világszerte ismert *Computerworld Communications* amerikai cég részesedik.”

Vagyis Amerika – a hivatalos Nagy Ellenség - a nyolcvanas évek elejétől tehát szintén egyre nagyobb súllyal van jelen Magyarországon. A HVG 1980-ban egy figyelemre méltó interjú közöl, melynek alanya a cseh származású Charles Vanik szenátor, aki egy amerikai kongresszusi delegáció élén tesz látogatást Budapesten. A lap szerint a szenátor találkozott a magyar kormány több tagjával, így Marjai József miniszterelnök-helyetessel és Veress Péter külkereskedelmi miniszterrel, „a Magyar Kereskedelmi Kamara elnökének, Kallós Ödönnek vendégeként pedig szót válthatott a magyar-amerikai kereskedelemben érdekelt több hazai nagyvállalat vezérigazgatójával.” A rövid interjú után az újság a következőképp összegzi a tárgyalások témáit: „Charles Vanik a fenti interjúban többször is célzott a magyar-amerikai kereskedelem fejlesztésének jó esélyeire. Abba, hogy milyen területekről lehet szó, részben bepillantást engedett a magyar Kereskedelmi Kamarában tartott kerekasztal-megbeszélés, amelyen néhány nagyvállalat vezetője fejtette ki üzleti elképzeléseit. Az alábbiakban összefoglaljuk elgondolásaikat. IKARUS: A már eladott 15 csuklós busz mellé esetleg több száz jármű eladását tervezi. RÁBA: A jelenlegi évi 40-50 millió dolláros amerikai export növelése a cél. CSEPEL MŰVEK: A tavalyi 4 millió dolláros kétoldalú forgalom az idén tovább nő. Ehhez jó alapot nyújt, hogy korábban eladták a nagynyomású acélpalack gyártásának magyar technológiáját, illetve üzembe állítottak Csepelen egy a General Electric-től vásárolt másfél millió dolláros huzalhengerdeberendezést. Jelenleg öt amerikai vállalattal folynak kooperációs tárgyalások harmadik piaci közös értékesítésről. HUNGAROTEX: A január óta az USA-ban működő közös magyar-amerikai textilértékesítő vállalat üzleti forgalmának fellendítését tervezi, elsősorban jó minőségű, értékes termékek, ipari textilíák eladásával. TAURUS: Megkezdte a Goodyear technológia alapján gyártott nagyméretű gumiabroncsok egy részének exportját az USA-ba, más itthon nem gyártott típusokat pedig onnan szeretne vásárolni. EGYESÜLT IZZÓ: Az Action-Tungstam, az első magyar-amerikai termelő vállalat tavaly elért, váratlanul nagy nyereségének stabilizálása, az amerikai munkabérekkel és amerikai alkatrészekkel működő üzem versenyképességének fenntartása a cél. ÁLLATFORGALMI ÉS HÚSIPARI TRÖSZT: A magyar sonkakonzervek exportját idén 20-25 százalékkal szeretné növelni. Az USA évi 140 ezer tonnás importjából a magyar részesedés jelenleg eléri a 7-8 százalékot. Ha az állategészségügyi jóváhagyások meglesznek, Herz és Pick szalámi kivitele is megindulhat.” Vanik szerint egyébként az amerikai exporttal kapcsolatban sem az amerikai, sem a magyar fél nem lehet elégedett: „Nem szabad belenyugodni abba, hogy Magyarország sokszor nyugat-európai elosztó központokon keresztül jusson hozzá az amerikai technológiákhoz. Vegyék meg közvetlenül technológiáinkat, ezt akarjuk ösztönözni.” (Hirschler Richárd: „Vegyék meg közvetlenül technológiáinkat” HVG 1980 jan. 26.)

A magyar politikai és gazdasági elit tehát nem csupán Nyugat-Európa felé nyit – ezt már a kádári elit korábbi generációja megtette – hanem az Egyesült Államok felé is. A fenti interjú után hat évvel, a nyolcvanas évek elejéig keményen vonalasan mondható Magyar Ifjúság 1986 aug. 22-i számában egy másik, ugyancsak érdekes interjút olvashatunk, amely „Múlt, jelen, jövő” címet viseli, a melyet Jobbágy Éva készített a Massachusettsi Technológiai Intézet professzorával, Denis Meadows-zal. Meadows szerint, aki több tervét is Magyarországon szeretné megvalósítani, „Magyarország ideális találkozóhelye a keleti és nyugati államokból érkező tudósoknak.” Az interjúból megtudhatjuk, hogy ekkor már „minden évben 15-20 diák érkezik az USA-ból Magyarországra. (...) Cserében a Marx

Károly Közgazdaságtudományi Egyetemről mi is hívunk diákokat, hogy a massachusettsi egyetemen dolgozzanak, tanuljanak.” Meadows elmondja azt is, hogy a magyar diákok kiutazását a Soros alapítvány is támogatja. Az addig csak a pártállam kiváltságosai számára elérhető Amerika tehát mintha kézzelfogható közelségbe kerülne. Még az ekkoriban hazánkban vendégszereplő nyugati sztárok nagy része is amerikai. A klasszikus kádárizmus utolsó évében, 1986-ban Budapesten járt többek között a Jethro Tull, Chick Corea, Herbie Hancock, amiről a lapok többsége is beszámol. Ez is jól mutatja, hogy az ország szép lassan „nyugatizálódik” – amit elsősorban Amerika, az amerikai kultúra bizonyos elemeinek a fölbukkanása és beépülése jelent. Erről egy karikatúra a Ludas Matyi 1986 okt. 22-i számában: Brenner György rajzán egy házaspár beszélget. A férj szerint „Azért Amerikától is átvesszük azt, ami jó: a kólát, a kormánysszöveget...” A rajzos vicc címe: „Nyitott társadalom”.

Persze ebben az utolsó időszakban is eleven a „hivatalos ideológia”, vagyis a nagypolitika diktálta szovjet-csatlós publicisztika. Még meg-megjelennek írások, amelyek lerántják a leplet a Nyugat visszáságairól, amelyek megmutatják az imperialista politika valódi arcát, vagy amelyekben az újságíró a nyugati haladó baloldali gondolkodókkal való egyetértését fejezi ki, stb. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy még ezek a cikkek is visszafogottabbak - vagy legalábbis azoknak tűnnek - a korábbiakhoz képest. Kiváló példáját adják ennek a sajátos átmenetnek az Egyesült Államokban akkoriban újságírói ösztöndíjjal tartózkodó Wisinger István „stanfordi levelei”, amelyek az ÉS 1986 évi számaiban cikksorozat formájában látnak napvilágot. Ezek egyikében az újságíró egy amerikai baloldali szónokot idéz, minek révén Amerika válsága, a kapitalizmus rothadása motívum is előkerül, bár már óvatosabb, szofisztikáltabb formában, mint régen: „Az amerikai gazdasági helyzet gondjait ugyanis csak visszamenőleges összehasonlításban minősíthetjük súlyosnak, s becsapja magát, aki valamiféle gyors összeomlásra számít. De a tünetek hanyatlást jeleznek.” Megjelenik az ellenszenves módon idegenszerű amerikai televíziós, ill. tömegkommunikációs stílus is, mint az elüzletiesedés és az olcsó népszerűség-hajhászás egyik látványos megnyilvánulása. Ugyanakkor ebben az idézetben fölfedezhető egyfajta rejtett szimpátia is az amerikai kultúrával. Vagyis a „stanfordi levelek” egy sajátos ambivalenciát jelenítenek meg: „A három nagy tévéhálózat, az ABD, az NBC és a CBC egész országnak szóló híradásait háttérbe szorítják a hálózathoz tartozó vagy független helyi adók inkább show-műsornak, semmint európai értelemben vett tájékoztató programnak nevezhető híradói. A műsorvezetők, ha török, ha szakad, ötpercenként mondanak valami „jópofának” szánt szöviccet, és a hangerő is jobban hasonlít a kikiáltókéhoz, mint egy „véleményformálóéhoz”. Igaz, a választék olyan nagy, hogy mindenki eldöntheti, melyik „kikiáltó” felel meg az ízlésének.” („Tengerentúli félrekommunikálás”, ÉS 1986 máj. 10.) „Az események sodrában csak azt ismerhetem fel, hogy mire bármiféle képem kialakul Amerikáról, máris új arcát mutatja felém. Még inkább a nagyvilágnak. Melyek ezek az arcvonások?” Nos ezek az arcvonások a hatalomvágy, a zavar jelei, és a félelem. („Búcsú egy íróasztaltól”. ÉS júl. 12.)

Hasonló szellemben íródott a kor másik elsőszámú Amerika-szakértőjének, Avar Jánosnak a cikke is. Az ironikus hangvétellű írás az iráni fegyverszállítási botrány akkori főhőséről, Oliver North alezredeséről szól, aki egyfajta szimbolikus figuraként, lényegében magát az illegitim eszközöket is igénybevevő agresszív imperialista Amerikát személyesíti meg: „Egyszemélyes akciócsoporthoz. Mindenütt ott van, ahol Amerika öklét mutogatja, illik is ez a hajdani bokszolóhoz. (...) Imádja a kockázatot, de még jobban a titkos küldetéseket. Szeme se rebben, amikor hazudik, sőt: ártatlan pillantása gyermeki naivitást sugároz. (...) Oliver North alezredes mindenesetre ama kevés elnöki munkatárs közé tartozott, aki közvetlenül felhívhatta Ronald *Reagant*. A Fehér Ház gazdája ugyanis nemzeti hősnak tartja volt beosztottját, akit nemrégén kénytelen volt állásából kipenderíteni. (...) Cowboyok, hajszálcsíkos öltönyben – mondta egy washingtoni bennfentes a Northhoz hasonló elnöki

munkatársokról, akik megtestesítik a vadnyugati külpolitikát. (...) Tipikus huszadik századi figura ez a North. Állami szolgálatban áll, de valójában kalandor; a társadalom írott és íratlan szabályait nyűgnek érzi, gátlástalanul áthágja; s ami a fő: nála a cél minden eszközt szentesít. (...) Nézőpont kérdése, kinek mi a hősiesség. North nevét idézik, amikor Grenada lerohanásának a megtervezéséről van szó, őt tartják a palesztin hajórablók szállító egyiptomi repülőgép eltérítése kiötlőjének és irányítójának. S hogyan is hiányozhatott volna a Líbia elleni „megtorló” bombatámadások tervezői közül?! S ha Nicaragua vagy Salvador neve hangzik el North alezredes személye mellőzhetetlen: neki tulajdonítják azt a kikötő-elaknásítást, amelyet a hágai nemzetközi bíróság is elítélt. Egyszóval annyi mindent csinált, hogy talán nem is ő csinálta. Megszemélyesíti a politika árnyoldalát. (...) A háború túlságosan komoly dolog ahhoz, hogy rá lehetne bízni a tábornokokra – mondta szellemesen Churchill. Vajon mit szolt volna a jeles konzervatív államférfi ahhoz, hogy akadt hely, ahol privátháborúkat vívtak, és rábízták - egy alezredesre.” Láthatjuk, hogy az írást már nem a direkt és nyílt Amerika-ellenesség határozza meg, lévén a tanulság egy kalandorra lett kihelyezve, s csupán rajta keresztül, mintegy áttételesen jelenik meg az „imperialista Amerika” képe, ill. szelleme. A cikkekre éppúgy, mint általában a késő-kádári publicisztikára a „szakértelem”, illetve a „megfontoltság”, a „mérésékelt hangnem” a jellemző, ami részben a gorbacsovi nyitás és vele az enyhülés hazai leszüremlése.

Nyugatosodás és az újkapitalista elit kialakulása – A „szakértői újságírás” társadalmi háttere

Érdemes mindezek kapcsán röviden kitérni e felemás átalakulás társadalmi-politikai hátterére is, mivel így válik érthetővé a késő-kádári kori sajtó (de tulajdonképpen maga a késő kádári éra) sajátos kettős arculata. A hazai sajtóban már a '60-es évek végétől kezdenek megszorodni azok az írások, amelyek úgy mond „tényekre és számadatokra” támaszkodva, „higgadt hangnemben” próbálják igazolni, hogy milyen remekül is működik a szocialista rendszer. Már ezeknek az írásoknak is kedvelt témája „a gazdaság”, illetve a tudomány és a technika, ami persze az előbbivel szorosan összefügg. Sőt, a '80-as években napvilágot látó politikai tartalmú cikkeket olvasva úgy tűnik, mintha a gazdaság és ezen belül is az ipari és műszaki fejlettség hangsúlyozása lenne az egyik legfontosabb, már-már centrális „kvázi-ideológiai” fundamentum. Az elért nagyszerű eredmények igazolják ugyanis a szocializmus magasabbrendűségét, ezek jelképezik a megvalósult utópiát, így természetesen ennek tükrében értelmeződik a Szovjetunióval való alárendelődés is. Mondhatni: a korábbi „nyers ideológia” helyébe egyre inkább a gazdaság-centrikus „szakértelem” kerül, mint „ideológiapótló ideológia”. A „szakértelem”, ill. „szakszerűség” az ideológiai klisék és toposzok kiegészítése, utánigazolása, sőt: olykor azok helyettesítője – ugyanazzal a céllal, lévén a számadatok és szakértői nyilatkozatok a politika eszközei. Más szóval: a propaganda egy sajátos formáját jelentik, olyan formát, ami – eltérően a korábbiaktól - nem az érzelmekre, hanem az észre, a „magyar nép józanságára”, „belátására”, sőt „bölcességére” kívánnak hatni – lefegyverzendő az esetleges elégedetlenséget. E két elem: a „szakszerűség” és a „realitásérzék” kölcsönösen kiegészítik és erősítik egymást: az előbbi a tényeket manipulálja, az utóbbi az érvelést.

A nyolcvanas évekre ez a fajta publicisztika veszi át a főszerepet a korábbi idők „lelkesítő”, azaz mozgósító, az érzelmekre, a hitre és meggyőződésre alapozó, nyíltan propagandisztikus újságírásától. Ennek hátterében két egymással szorosan összefüggő tényezőt találunk: egyrészt a hagyományos kommunista ideológia kiüresedett, abban szinte már senki nem hitt, még a rendszer vezetői ill. főntartói – főként a kádári elit fiatalabb generációja - sem. Ismert, hogy a magyar társadalom cinikussá, kiábrándulttá, és a külsőségek

ellenére mélységesen apolitikussá vált. (A már említett „kádári kiegyezés” lényege, hogy megengedte a magyar társadalomnak – sőt: elvárta tőle - hogy elforduljon a közéletől.) Mindehhez persze az is hozzájárult, hogy a nyugati világ, ill. a kapitalizmus olyan eredményeket ért el, amit nem lehetett – még a zárt „békétáboron” belül sem – eltitkolni a társadalom elől. Részint tehát a régi eszközökkel már nem lehetett „ideológiai meggyőzést” ill. propagandát folytatni, részint pedig a korábbi forma az új, fölnövekvő elit számára sem volt kielégítő. Így a „szakszerűség”, vagyis a szakmai nyelvezet, a statisztikai adatoknak az emberek meggyőzésére való használata, a tudásra, az ismeretre, ill. az értelemre apellálás lett a rendszer elsődleges ideológiai fegyvere. A „szakszerűség” funkciója, értelme ekkor még: beláttatni a rendszer működésének hatékonyságát, beláttatni, hogy „nincs más út a számunkra, mint ami éppen van”, megértetni, hogy „lehet, hogy vannak (még) hibák, de mégiscsak ez minden világok legjobbika”.

A másik tényező a fiatalabb, egyre inkább „ideológiamentes” technokraták előretörése, ill. mind dominánsabb jelenléte a pártállami eliten belül, ami óhatatlanul kihatott a közgondolkodásra – és ennek nyomán az újságírásra. A hatvanas években a desztalinizáció miatti ideológiai válság orvoslása végett létrejött szövetség az állampárti bürokrácia és a (technokrata) értelmiség között rövid életűnek bizonyult.⁶ A nyolcvanas évek végén azonban, amikor a kölcsönök miatt összeroppant a szocialista gazdaság, a régi bürokrácia technokrata fölfogású utódai (a párt reformerei) egy új „egyezséget” kötöttek az értelmiséggel. Ezt elősegítette, hogy az „ókádárista” elit, mely az 56-os forradalom leverését követően került a párt, a gazdaság és az államigazgatás különféle posztjaira, a nyolcvanas évek közepére lecserélődött, ill. különféle okoknál fogva elveszítette vezetői pozícióit. A „generációváltás” révén az eloregedett, önállóan (azaz csupán parancsokat végrehajtó, menedzselni nem tudó), részben képzetlen „csinovnyikok” helyére javarészt szakképzett, ideológiamentes fiatalabb technokraták léptek, akik a pártállami bürokráciával hol összefonódva, hol azzal szemben, de fokozatosan és biztosan a hatalom egyre több jogosítványát szerezték meg. Majd a nyolcvanas évek végén a „szocialista tulajdonviszonyok magántulajdonosi viszonyokká való átalakításának feladatát” is ők végezték el, a (gazdasági) rendszerváltást „sok éves szakmai tapasztalatnak”, az államszocializmusban megszerzett „szakértelemnek” köszönhetően példás gyorsasággal, jobbra zökkenőmentesen vezényelték le. E technokraták zömmel az állampárt reformszárnyát és annak gazdasági holdudvarát alkották, jó részük a pártapparátus tisztségviselőiből és a szocialista nagyvállalatok menedzsereiből tevődött össze. A nyolcvanas években már a vállalatigazgató volt az igazi főnök, mivel a korábbi gyakorlattól eltérően az állam ekkor már nem szólt bele magába az üzletbe. Az állam tulajdonosnak ekkor már gyenge volt, így a menedzser egyre inkább fölszabadult, minek révén egy sajátos későszocialista „kvázimenedzseri kapitalizmus” született. Vagyis a késő kádári elit nem egyszerűen levezényelte a rendszerváltást, hanem ideje korán elő is készítette azt, azaz adaptív módon viszonyult a változásokhoz. Ennek tükrében érthető meg a „sima átmenet” is, azaz a magyar rendszerváltás pozitív minősítésű szembeállítása más volt szocialista országokban lezajló viharosabb eseményekkel. Közhely, hogy a rendszerváltás azért lehetett békés, mert az elit a hatalommegosztásért kárpótlásul megszerezte a maga gazdasági pozícióit és az értelmiség ideológiai segítségét. Valamint azért lehetett „sima” – sőt, egyáltalán azért lehet „átmenetről” és nem pedig radikális váltásról beszélni - mert a rendszerváltás lényegében már a nyolcvanas évek első felében megkezdődött, a Szovjetunió elerőtlenedésével és bomlásával inkább csak fölgyorsult.⁷

⁶ Ld. Konrád-Szelényi im.

⁷ A kelet-európai „piaci átmenet” és ezzel kapcsolatban az elit folytonossága kérdésének aránylag nagy irodalma van. A rendszerváltás óta számos részletkérdésben (valamint a fogalomhasználat tekintetében) különböző álláspontokat képviselő, egymást és a saját régebbi munkákat és teóriákat korrigáló mű született. Néhány fontosabb: Hankiss Elemér im; Róna-Tas Ákos-Böröcz József: Folyamatosság és változás az államszocializmus

Habár tehát a nyolcvanas éveket a rendszerváltás átmeneteként, közvetlen előzményeként értékelhetjük (főként a gazdaságban és a kultúrában), a „létezett szocializmus” kései fejlődéstörténete egészen 1989-ig jobbra az államszocializmus sajátos, küllemében egyre nyugatosabb konzerválását jelenti: a rendszer mesterséges fönntartását a tudományos(kodó), „techno-bürokratikus” alapokra épülő állami tervgazdaság és a piactgazdaság (ill. annak bizonyos elemei) kombinációja révén. Más szóval: fönntmaradt a sztálini alapszerkezet, amely viszont a technikai-technológiai és fogyasztási értelemben a Nyugatot tekintette modellnek. Ebben nyert kulcsszerepet a rendszerváltás utáni újkapitalista elit magvát képező későkádári technokrácia, amely (nem előzmények nélkül), ekkor már határozottan a Nyugat felé fordul. Sőt, számára a nyugatosodás már nem privát luxus, hanem létérdek. Ehhez viszont kellett a legitimáció, így megkötött az „alku”: a reformer pártelit lemondott politikai egyeduralmáról, ám ennek fejében megtarthatta gazdasági pozícióit. (Sőt, újakat szerezhetett a privatizáció révén.) Az értelmiség pedig, amely ideológiailag legitimálta a megegyezést, bekerülhetett a hatalomba. Egyáltalán nem véletlen, hogy az államszocializmus utolsó, bomlási szakaszában az értelmiség minden addiginál nagyobb létszámban és súllyal van jelen a pártelitben, a kormányzati szférában - sőt még a gazdaságban is, és értékrendje, világképe, látásmódja alapjaiban meghatározza az uralkodó közbeszéd fővonalát. (Ahogyan az sem véletlen, hogy később, a rendszerváltás után számos ilyen értelmiségiből lesz politikus és üzletember.) E szövetség egyik eredménye az „ideológiamentes”, a gazdaságot fetiszizáló, mind jellegében, mind tartalmában egyre inkább Nyugat-orientált újságírás is, mely elsősorban az új elit igényeit és érdekeit szolgálja, s e funkciójában vesz részt (igen aktívan) a rendszerváltásban, minthogy az avított államszocialista struktúrát a szocialista menedzserek egyfelől a hangjukat publicisztikák formájában (is) hallható humán-társadalomtudományi értelmiség, másfelől a „véleményformáló” profi újságírók erkölcsi-ideológiai segítségével bontják le.

Az új magyar kapitalizmus kialakulásától tehát elválaszthatatlan az a fajta Nyugat-orientáció, ami már a nyolcvanas évek elejétől látványosan megjelenik (főleg a gazdaságban és a kultúrában), de amelynek korai előzményei – mint láthattuk - egészen a kádári konszolidáció éveig visszavezethetők. E kontextusban lehet megérteni a „nyitást”, s vele a „szovjet nyomással” szembeni magyar magatartást, mely a rendszerváltás után a „sima átmenetet” (ti. az elit kontinuitását) legitimálandó, egyfajta „ellenállásként” interpretálódik. (Pl. ilyen „ellenállásként” jelenik meg 2002-ben Medgyessy Péter állambiztonsági tisztii tevékenysége is.) Kétségtelen, hogy Magyarország már a nyolcvanas években belépett a Nemzetközi Valutaalapba, fölvette a diplomáciai kapcsolatot az Európai Közösséggel, Dél-Koreával, Izraellel, stb. Érdemes ez utóbbiak kapcsán arra is emlékezni, hogy éppen Horn Gyula volt az, aki az akkor még az Aptertheid-rezsim miatt kiközösített Dél-Afrika felé is nyitott, sőt: ő volt az első, aki nyíltan fölvetette Magyarország NATO-tagságának a lehetőségét a még létező Varsói Szerződés végnapjai idején. (Ami nagy megrökönyödést váltott ki, sőt a neveltség tárgyává tette - például a Magyar Narancs egyik publicistája szatirikus írásában „északatlanti héjának” titulálta Hornt, ami akkoriban közszájon forgó

utáni bolgár, lengyel, cseh és magyar üzleti elitben. Szociológiai Szemle, (1997) 2. Szalai Erzsébet: Rendszerváltás és a hatalom konvertálása. In: Vadkeleti metszetek, Budapest, Osiris, 1998, 41-64.o. Kaleidoszkóp. A nagyvállalatok, nagyvállalati vezetők és nagyvállalkozók megújulókészségéről. Uo., 65-87.o.; Rendszerváltás és a hatalom konvertálása. Szociológiai Szemle, (1997) 2., valamint ld. Szalai legutóbbi összefoglaló tanulmányát: Az első válaszkísérlet. A létezett szocializmus – és ami utána jön... Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004, (ezen belül az államszocializmus fokozatos rekapitalizációjáról, s ezzel összefüggésben az elit kontinuitásáról: 10-22.o); Szelényi Iván - Eric Kostello: A piaci átmenet elmélete - vita és szintézis. Szociológiai Szemle, (1996) 2.; Szelényi Iván - Gil Eyal - Elanor Townsley: Posztkommunista menedzszerizmus: a gazdasági intézményrendszer és a társadalmi szerkezet változásai, I-II. Politikatudományi Szemle, (1996) 2-3.; Vedres Balázs: Ökonokrata menedzszer-elit. Az átalakulás nyertesei? Az elit továbbélésének elméleteitől az átalakulás elmélete felé. Szociológiai Szemle, (1997) 1.

poénná is vált.) Vagyis akkor - ez ma már igen enigmatikusnak s egyben ironikusnak tűnik - éppen a liberálisok (ti. az SZDSZ értelmiségi holdudvara) értetlenkedtek. Pedig a Grósz- és a Németh-kormány külügyminiszterének e lépései ill. megnyilvánulásai nagyon is beleillettek abba a folyamatba, ami már a nyolcvanas évek legelejétől tartott.

Az állampárt tanult és világlátott „szakemberei” számára tehát a Nyugat soha nem volt távoli egzotikum, idegen régió. A Nyugat otthonos terep, ahol az egyre javuló külkapcsolatok révén az állampárti elit már évek-évtizedek óta jól tájékozódott. Így magától értetődő, hogy közülük kerültek ki mindazok, akik a leghamarabb adaptálódtak az új viszonyokhoz, és lettek elkötelezett hívei a kapitalizmusnak és a neoliberais globalizációnak, s lettek „a Nyugat” letéteményesei, politikai és kulturális képviselői. (Ezen belül is egyrészt az absztrakt „Európáé”, de még inkább Amerikáé, a „fejlett demokratikus országok vezető hatalmáé”.) Másrészt „a Nyugat” a késő kádári elitből lett újkapitalista elit számára a gyarapodás, a prosperitás, a megszerzett tulajdon és az azzal járó gazdasági hatalom legitimációjának is a biztosítéka. A „Nyugat” az, ami egyszerre jelenti a követendő példát, valamint az ideológiai (és a tényleges politikai és gazdasági) védelmet. Mondhatni: „a Nyugat” az elit kontinuitását és a rendszerváltás során megszerzett tulajdonjogokat legitimáló tényező – miként a Szovjetunió volt egykoron az egykori állampárti bürokrácia egyeduralmáé. Ennek révén lesz szinte azonnal „liberális” a pozícióban lévő korábbi „reformszocialista” értelmiség is: közgazdászok, politológusok, társadalomtudósok, írók, illetőleg a „szakértő publicisták”. „Tőlem igazán nem áll távol Európa. Már 1960-ban, amikor Brüsszelbe, a Közös Piac székházába érkeztem, csatlakozási tárgyalások folytak: éppen az angoloké. Már akkor kitűnt a vitákból, ez nem csupa napfény és kacagás. Kemény feltételekkel jár, és belépődíjat is kell fizetni. A föld körüli vita jó példa arra, hogy a csatlakozás most egyebek közt azt is jelenti: az EU polgárainak lehetővé kell tenni, hogy háborítatlanul vásároljanak Magyarországon földet, ingatlant, akár a Balaton partján vagy Budapest legszebb helyén. Az EU-tagoknak ugyanis mindegyik tagállamban egyformák a jogai munkavállalásra éppúgy, mint tulajdonszerzésre. Európába tartva nem beszélhetünk túl sokat idegenekről, különben mi leszünk idegenek Európában.” – nyilatkozza a 168 óra munkatársának Pálffy József, a Kádár-kori újságíró nagy öregje, (mi több, szimbolikus alakja), aki a '90-es évek derekán a Budapest Sajtóklub elnöki posztját tölti be, s aki az interjú következő soraiban magát egyházi iskolába járt, piaristák által nevelt „liberális érzelmű” embernek vallja. (Bedő Iván: „Lapzárta Pálffy Józseffel”, 168 óra, 1997 aug. 26.) Pálffy nyilatkozata, mint az idézetből is kitűnik, az EU-csatlakozás kapcsán előkerült földvásárlási problémáról szól. A szöveg akár ideáltipikusnak is nevezhető, lévén számos olyan tartalmi és stilisztikai elem föllelhető benne, ami e réteg ill. csoport gondolkodásmódját jellemzi. Elsősorban is a „nemzeti sorskérdések” távolságtartó, kívülről-fölről való „techno-bürokrata” kezelése, s ennek megfelelően a „szakértő” jól ismert „realista-oktatói” hangvétele, valamint számos (bár e fönti textusban ki nem mondott, de implicite, ill. az áthallások révén benne rejlő), az államszocialista sajtóból ismert klisé. Pl. „itt nem minden móka és kacagás”, „tisztában kell lennünk a realitásokkal”, „nekünk, kis nemzetnek” különösképpen, merthogy „az országnak kötelezettségei vannak”, „ügyelnünk kell arra, hogy megfeleljünk az elvárásoknak”, „áldozatokot kell hozni, ha azt akarjuk, hogy...”, „jövönk érdekében” stb. E tartalmi és nyelvi panelek - a „szakértői publicisztika” fundamentális „érvelési” (retorikai) elemei - hagyományos velejárója a diplomatikus és udvarias, ám kissé fölényes hangnem, a „mi már régóta tudjuk” stílusa, a nyugatosodott államszocialista elit tagjának látásmódja, aki a világot és az összefüggéseket „nagyobb távlatokban” szemléli és értelmezi. Javarészt e beszédmód képviseli a rendszerváltás óta a „nyugati értékeket”, és állítja be a „piaci demokráciát” hol a szükséges (kisebbik) rosszként, hol minden világok legjobbjaként - ahogyan korábban is ez a fajta beszéd kommunikálta a szovjet-csatlóság szükségszerűségét és/vagy előnyeit, s vele az államszocializmus alternatíva nélküliségét és/vagy magasabbrendűségét.

A késő Kádár-kor sajtója kb. 1987-től kb. 1993-ig fokozatosan - lényegében a technokrata elit „ideológiai fejlődésével” párhuzamosan - előbb reformszocialista sajtóvá alakul, majd az új rendszer, s ennek nyomán az uralkodóvá váló nyugatos-liberális közbeszéd orgánumává lesz. A baloldali újságírás a rendszerváltással eltűnik, ill. teljesen marginalizálódik – erkölcsileg, anyagilag és intellektuálisan egyaránt.⁸ A rendszerváltás utáni mainstream publicisztika pedig jobbra ugyanazt a feladatot látja el, mint a korábbi államszocialista újságírás: az aktuális világrend ill. uralkodó („hivatalos”) világnézet és értékrend „aufklärista”, oktató-felvilágosító jellegű kommunikálását a társadalom felé. A mainstream „véleményformáló orgánumokban” megjelenő írások zöme a Nyugatot (főként az Egyesült Államokat), annak uralkodó világnézetét, valamint a neoliberais globalizációt ugyanazzal az attitűddel jelenítik meg, mint a rendszerváltás előtti publicisztikák a Szovjetuniót és az államszocializmust. Gyakorta még az egyes toposzok, klisék, panelek is ugyanazok, sőt némelykor a konkrét szóhasználat is egyezik.⁹ A látszólagos (stílusbeli) különbség inkább a korszellemből, ill. a nyugatosodással járó kulturális változásokból - konkrétan: a nyugati újságírás utánzásából - fakad. Mondhatni: az államszocialista sajtónak is megvolt a maga „sima átmenete”, minek előzménye s egyben legitimáló tényezője a kádári Magyarország felemás Nyugat-orientációja.

⁸ Az olyan kísérletek után, mint pl. a rövid életű sztálinista Munkásjövő, mindössze a kádárista (poszt sztálinista) Szabadság c. hetilap, a Munkáspárt újságja említhető, ezen kívül egy-két értelmiségi folyóirat (Eszmélet, Ezredvég) alkotja a régi államszocialista szellemiség utolsó védvára, és képezi sajátos módon az államszocializmust elítélő radikális baloldali vélemények fórumát is.

⁹ Ld. Farkas Attila Márton: Arbori. A honi politikai közbeszéd természetrajza. Budapest, Liget, 2006, valamint A csatlóslét közhelyei. Valóság 2004, 12. szám, 29-53.o.